

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Юридичний факультет

Кафедра Історії та археології

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної випускної роботи

освітній ступінь магістр

спеціальності 032 – „Історія та археологія”

на тему: **РОЛЬ АВТЕНТИЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У
ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ НАСЕЛЕННЯ ЛУГАНЩИНИ (ДРУГА
ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ)**

Виконав: студент групи ІАІ-22дм

Шевченко К.Д.

.....
(підпис)

Керівник: Сергієнко С.Ю.

.....
(підпис)

Завідувач кафедри: Сапицька О.М.

.....
(підпис)

Рецензент _____ Татаренко Г.В. _____
(прізвище та ініціали)

Київ – 2023

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет Юридичний

Кафедра Історії та археології

Освітній ступінь магістр
(бакалавр, магістр)

Спеціальність 032 Історія та археологія
(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. завідувача
кафедри

Сапицька О.М.

“ ”

_____ 2023 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ ВИПУСКНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Шевченко Костянтин Дмитрович
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: «Використання історичних джерел на уроках історії»

Керівник роботи Сергієнко Сергій Юрійович к.і.н., доцент,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджений наказом університету від “30” жовтня 2023 року № 48/14.06

2. Строк подання студентом роботи _____ 11 листопада 2023
р. _____

3. Вихідні дані до роботи: ретельний аналіз та дослідження впливу ролі автентичних українських цінностей у повсякденному житті населення Луганщини в (друга половина хіх – перша половина хх).
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити). Вступ. Розділ 1. Історіографія та джерельна база проблеми. Розділ 2. Історичний розвиток Донбасу Розділ 3. Нематеріальні автентичні цінності Розділ 4. Прояв автентичних українських цінностей у повсякденному житті Висновки. Використана література. Додатки.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Сергієнко С.Ю.		
2	Сергієнко С.Ю.		
3	Сергієнко С.Ю.		

7. Дата видачі завдання _____ 31 жовтня 2023 р. _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної випускної роботи	Строк виконання етапів	Примітка
1	Аналіз джерел та літератури за темою	31.10.2023-05.11.2023	
2	Робота над вступом та першим розділом	06.11.2023-11.11.2023	
3	Робота над другим розділом	12.11.2023-15.11.2023	
4	Робота над третім розділом	16.11.2023-20.11.2023	
5	Робота над висновками	21.11.2023-24.11.2023	

6	Оформлення списку використаної літератури	25.11.2023- 26.11.2023	
7	Технічне оформлення роботи	27.11.2023- 30.11.2023	
8	Здача роботи на кафедрі для перевірки науковим керівником	01.12.2023	
9	Завантаження роботи для перевірки на плагіат	11.12.2023	
10	Захист кваліфікаційної випускної роботи магістра	13.12.2023	

Студент _____ **К.Д. Шевченко** _____
 (підпис) (ініціали і прізвище)

Керівник роботи _____ **С.Ю. Сергієнко** _____

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	9
ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ	9
1.1 Джерельна база	9
1.2 Історіографічний огляд	9
РОЗДІЛ 2	12
ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ДОНБАСУ	12
2.1 Перехідний період	12
2.2 Формування Донбасу	16
2.3 Початок індустрії	22
2.4 Перша хвиля колективізації та початок «розкуркулення»	27
2.5 Наступ на церкву	29
2.6 Голодомор	32
РОЗДІЛ 3	43
НЕМАТЕРІАЛЬНІ АВТЕНТИЧНІ ЦІННОСТІ	43
3.1 Мова	43
3.2 Освіта	49
3.3 Фольклор	60
РОЗДІЛ 4	68
ПРОЯВ АВТЕНТИЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ	68
4.1 Особливості народної хореографії	68
4.2 Легенди та казки	69
4.3 Культурні атрибути Луганської області	81
4.4 Народний одяг	87
4.5 Весільні обряди	94
4.6 Мистецтво	99
ВИСНОВКИ	106
ЛІТЕРАТУРА	107

ВСТУП

Актуальність теми. Тема «Роль автентичних українських цінностей у повсякденному житті населення Луганщини в другій половині XIX - першій половині XX століття» залишається актуальною, оскільки її вивчення може пролити світло на важливі моменти історії регіону та його культурного розвитку.

Цей період в історії України взагалі визначався інтенсивними змінами як соціального, так і культурного плану. Вивчення цієї теми може допомогти глибше зрозуміти формування регіону та сприяти збереженню, розвитку української культурної спадщини в контексті глобальних змін. Вивчення традицій, звичаїв, мови та культурних особливостей цього періоду допоможе розкрити, як українське населення утримувало свою ідентичність в умовах соціокультурних та політичних трансформацій. До цього можна віднести аналіз ролі українських цінностей у контексті історичних подій. Що стосується культурного спадку, то він може вплинути на сучасний вигляд регіону. Розуміння цієї спадщини може мати значення для сучасників, основ їхньої культурної самосвідомості.

Актуальність теми підкреслює важливість збереження та розуміння культурної спадщини Луганщини. Дослідження автентичних цінностей сприяє їхньому збереженню для майбутніх поколінь. Розуміння, як ці події вплинули на автентичні цінності, може розкрити глибокий контекст сучасних реалій. У зв'язку із сучасним конфліктом на сході України, дослідження минулого Луганщини набуває особливої актуальності, оскільки це може сприяти розумінню коріння конфлікту та виявленню тих аспектів культурної спадщини, які можуть сприяти примиренню та відновленню. Вивчення автентичних українських цінностей може сприяти розвитку регіональної самосвідомості та підсиленню почуття приналежності до культурної спільноти.

Таким чином, тема є не лише історично важливою, а й має глибокий сучасний контекст, впливаючи на розвиток культурної самосвідомості та розуміння власного історичного досвіду.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дослідження є розкриття впливу автентичних українських цінностей на формування культурного обличчя регіону та ідентичності його мешканців у період історичних трансформацій.

Для досягнення мети було висунуто наступні **завдання**:

- Дослідження історичних подій другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття на Луганщині для з'ясування факторів, що впливали на культурний ландшафт.
- Аналіз традицій, обрядів, та звичаїв, які склали тканину повсякденного життя населення Луганщини та визначення їхнього місця у формуванні культурних цінностей.
- Вивчення впливу української мови та літератури на формування ідентичності населення регіону.
- Визначення, як політичні та соціальні зміни впливали на автентичні українські цінності, і як це відобразилося на самосвідомості населення.
- Сформулювання висновків з дослідження, визначення ключових взаємозв'язків та тенденцій, а також надання рекомендацій для збереження та розвитку автентичних українських цінностей на Луганщині.

Об'єкт дослідження – культура Луганщини.

Предмет – вплив автентичних українських цінностей на життя населення Луганщини у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.

Територіальні межі. Територіальні межі включають в себе територію Східної частини Слобазанщини та північного краю Донеччини (сучасна територія Луганської області)

Хронологічні межі. Хронологічні межі відбуваються в періоді другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття.

Методологія та методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано такі методи наукового дослідження: під час роботи над першим розділом «Історіографія та джерельна база дослідження» був використаний теоретичний аналіз наукових літературних джерел; під час роботи над другим, третім і четвертим розділами використані історико-генетичний та історико-системний методи, а також наступні методи наукового дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, конкретизація.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- узагальнено та систематизовано нематеріальні автентичні цінності: мова, освіта, фольклор;
- узагальнено, систематизовано та визначено прояв автентичних українських звичаїв та традицій у матеріальній і духовній повсякденній культурі: хореографія, одяг, весільні обряди, легенди, мистецтво.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання основних узагальнень, висновків, результатів дослідження.

Апробація результатів роботи. Основні теоретичні результати дослідження було представлено на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства» 23 листопада 2023 року.

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, 4 розділів, 17 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Список використаних джерел та літератури складається з 64 найменувань на 5 сторінках. Загальний обсяг становить – 117 сторінок, з них основного тексту 109 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

1.1 Джерельна база

Джерельна база дослідження включає різноманітні типи джерел, що охоплюють історичний, культурний та соціальний контексти даного періоду.

Аналіз історичної літератури свідчить про те, що сучасні дослідження національної культурної спадщини в основному фокусуються на традиційно-побутовій сфері. Основний акцент робиться на вивченні звичаїв, обрядів, народного мистецтва, фольклору та інших аспектів народної культури.

Такий підхід вказує на здійснення дослідниками систематичного аналізу та інтерпретації традиційних елементів культури, які передаються з покоління в покоління. Дослідження звичаїв, обрядів та фольклору дозволяють висвітлити унікальні аспекти національного способу життя, виявити відмінності та спільні риси між різними регіонами та етнічними групами.

Однак важливо також розглядати інші аспекти національної культурної спадщини, такі як мова, література, історія, мистецтво та інші сфери, які взаємодіють та впливають на формування і розвиток національної ідентичності. Такий комплексний підхід дозволяє отримати більш повне розуміння різноманітності та багатства національної культурної спадщини.

1.2 Історіографічний огляд

Історіографія включає дослідження та аналіз публікацій вчених та дослідників, які висвітлюють різні аспекти впливу українських цінностей на повсякденне життя на Луганщині протягом даного історичного періоду.

Стаття Станіславенко Л.А. «Автентичні цінності українців у контексті захисту національних інтересів держави-нації» є результатом кореляційного аналізу декларованих національних інтересів держави-нації, національних

цінностей українців та ролі автентичних цінностей у контексті формування колективних смислів українського народу та політики захисту національних інтересів України. Визначенно, що перспектива консолідації українського суспільства в часи серйозних геополітичних і соціально-економічних викликів має базуватися на синтезі автентичних цінностей українців та актуальних перспектив.

Дослідження, проведене в монографії «Донеччина і Луганщина у XVII-XXI ст.ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі», авторства Кульчицького С.В. та Якуби Л.Д., відкриває важливі аспекти історії та етнокультурного розвитку Луганської області протягом значущих періодів. Монографія ретельно розглядає поворотні етапи політичної, соціально-економічної та етнокультурної історії регіону, а також реконструює обставини колонізації та участь різних етнічних груп у господарському освоєнні Луганщини. Важливим аспектом дослідження є аналіз державних практик регулювання міжнаціональних взаємин та інтеграції регіональної ідентичності в контексті загальнонаціонального та загальнодержавного розвитку. Запропоновано нові теоретико-методологічні підходи до дослідження взаємодії особливого та загального на прикладі суперечливих і потенційно конфліктогенних взаємовідносин регіону з ядром націєтворення.

При дослідженні лінгвістичних питань допоміг «Атлас української мови: Том 3» авторами якого є І.О. Варченко, П.Ю. Гриценко, Ф.Т. Жилко та ін. Зібрані в Атласі української мови матеріали уможливили розв'язання проблем сучасного стану та історії української мови, українського й слов'янського глото- та етногенезу.

Освітній процес регіону в період 30-тих років XX століття добре описав Климов А.О. у своїй статті «З історії вищої педагогічної освіти на Луганщині. 30-ті роки XX ст.» . У статті на основі великої кількості архівних документів, що

вперше вводяться у науковий обіг, розглядаються питання роботи Луганського педагогічного інституту: проблеми набору, навчання та побутових умов студентів, політичного тиску та репресій, під які підпали викладачі та студенти у 30-ті роки ХХ століття.

Стосовно народного одягу населення, є стаття «Лекція народного костюма луганського обласного краєзнавчого музею як джерело вивчення культури регіону» під авторством Наталії Радченко. Аналізуються матеріали колекції народного костюму Луганського обласного краєзнавчого музею кінця ХІХ – початку ХХ століття. Простежується історико-етнографічне районування Луганської області та специфіка кожного з них, визначаються локальні варіанти народного костюму етносів регіону.

«Поселенська структура населення Донбасу» під авторством Ніколаєць Ю.О. розкриває глибокі етнічні складові.

Основні аспекти монографії є; аналіз етнічного складу населення, взаємодія різних етнічних груп, регіональні особливості та фактори, що впливають на етнополітичні процеси.

Важливий внесок у розуміння трагічних подій та їх вплив на регіональному рівні розкриває монографія В.І. Марочка "Голодомор 1932-1933 років на Донбасі" яка характеризує ретельне дослідження регіональних особливостей голодомору геноциду, зокрема в аграрних та промислових районах Донбасу. Автор детально висвітлює різноманітні аспекти цього трагічного періоду

РОЗДІЛ 2 ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ДОНБАСУ

2.1 Перехідний період

На політичний розвиток Донбасу вплинуло його географічне становище. Цей вплив був помітний у трьох аспектах. По-перше, ще живі були бойові традиції козаків. По-друге, Донбас (і степ загалом) був притулком для багатьох утікачів від політичних і економічних утисків. По-третє, в багатонаціональному степу були неминучими міжетнічні конфлікти.[14, с. 24]

Козаки (казаки, вершники або розбійники) створили в Дикому полі військові громади, які склалися з тих, хто втік від польсько-литовського і московського гноблення, мріючи про вільне, незалежне і краще життя на новій землі. У вільному степу життя примусило їх стати «вільними воїнами», вони боролися і проти своїх ворогів на півночі, і проти татар і турків у степу. Бути вільними воїнами на практиці часто означало воювати як найманці, об'єднуючись із тим чи іншим табором залежно від політичних, воєнних, економічних та інших вимог.

Окрім участі у воєнних діях, козаки жили з рибальства, полювання, торгівлі, хліборобства і грабунків. Саме життя було водночас брутальним, диким, безжальним і героїчним [14, с. 11].

У цьому довгому і складному процесі треба було і давати, і брати, як у матеріальному, так і в символічному розуміннях. Що стосується запорозьких козаків, 1775 р. їхнє військо остаточно розпустила Катерина П. (Дехто втік на південь, в Оттоманську імперію, проте багато запорозьких козаків були «переселені, щоб стати Чорноморським військом на Кубані на Північному Кавказі) .

На початку ХІХ ст. донське козацтво, найбільше військо в Російській імперії, цілковито відійшло, як і інші козацькі формування, під царський

контроль. В обмін на вірність її військові послуги воно отримало певний ступінь самоврядування під юрисдикцією військового міністерства, і навіть після того, як у більшості міст і сіл європейської частини Росії внаслідок скасування кріпацтва було запроваджене громадське самоврядування (земства), донське козацтво було звільнене від цієї експансії цивільної влади аж до 1917 р. (за винятком короткочасного існування тимчасового земства 1870-х рр.). Козацька верхівка стала дворянами та урядовцями. Козакам загалом був наданий особливий юридичний статус (вони стали окремим станом), і, що найважливіше, козакам не треба було платити подушну подать (аж поки її скасували 1887 р.) і відбувати трудову повинність чи сплачувати податки грошима. Одне слово, козаки стали важливою військовою силою імперії.[14, с.24]

Однак Москва й боялася притаманного козакам палкого прагнення незалежності. Участь запорозьких козаків у повстанні селян (гайдамаків) 1768 р. на Правобережній Україні (Коліївщина) послужила слухним приводом для розпуску їхнього війська. Вихідцями з донського козацтва були багато керівників широких селянських бунтів: Стенька Разін (1672 р.), Кондратій Булавін (1707-1709 рр.), Омелян Пугачов (1792- 1794 рр.). Стосунки між царями і козаками були такими важливими, що «коли Микола I призначив першого верховного отамана, він приїхав зі своїм сином до Новочеркаська, столиці донського козацтва, для церемонії представлення. Після Миколи I кожний наступний цар старався здійснити принаймні один офіційний візит на Дон, де існувала найбільша і найдавніша козацька громада.[14, с.23]

В уяві простих людей козаки також «уособлювали прагнення кращого світу і своєрідної анархістської свободи». Козацькі бойові традиції найповніше виявилися під час громадянської війни, що вибухнула після Жовтневої революції 1917 р. Донбас став театром воєнних дій, де, як описано у знаменитому романі Михайла Шолохова про Дон, багато донських козаків боролися на боці білих. Бойові традиції козаків допомогли і червоним. Навіть на колишній землі

запорозьких козаків громадянська війна, здається, оживила їхні бойові традиції у формі широкомасштабної анархістської селянської війни (махновщина), яка захопила Донбас.

Упродовж громадянської війни, яка тривала з 1918 по 1920-1921 рр., більшовики закидали українським селянам те, що в них «надзвичайно чітко викристалізувалася індивідуалістична свідомість і міцні анархістські тенденції» [13]. Українські селяни, що не приєдналися ані до радянської влади, ані до білої армії, були не схожі на своїх російських колег, а загалом козацька спадщина становила основу української національної свідомості і, в очах Москви, породжувала сепаратистські прагнення вільної, незалежної України.

Отже, за радянської влади академічні дослідження українського козацтва були дуже обмежені, а «інколи були практично табу». Всі українські політичні групи, зокрема й молода Українська Радянська республіка, використовували козацьку символіку. І коли нещодавно вималювався і став реальним шанс здобути незалежність, козацьке минуле стало «фокусом національного самоототожнення»[1]

Як показує утворення козацького війська, Дикий степ відіграв важливу роль в історії України й Росії. Багато козаків були спершу втікачами, шукачами свободи.

Степ приваблював також різного роду злочинців і переслідуваних політично чи релігійно людей, які шукали собі притулку: тут «вони почувалися як риби у воді». Багато протестантів, католиків і старовірів – тих, хто дотримувався давніх обрядів після розколу церкви в XVII ст. оселялися в степу. Неправославні християни становили значний відсоток місцевого населення (зокрема й козаків). Коли революційний рух набрав сили і політичні переслідування стали жорстокішими, на південь почали тікати й революціонери [55].

Економічний розвиток у степу, особливо у другій половині XIX ст., привабив сюди багато народу з центральної Росії та України, які шукали тут вільнішого і кращого життя. Наявність економічних можливостей спонукала до переселення сюди і багатьох євреїв, причому вони заселяли землі на захід від області Війська Донського, що були в межах зони «осілості».[2]

Однак більшість уявлень, пов'язаних із вільним степом, виявилася лише міфом. Багато людей, які втекли від утисків, знову стали об'єктом нещадної експлуатації після того, як у XVIII ст. було знову запроваджене або ж посилене кріпацтво. Після розкріпачення 1861 р. зміцніли господарства дрібномаєтного дворянства і куркулів. Справді, селяни, більшість із яких були українці, обробляли значно більші земельні наділи, ніж російські селяни на півночі, і напередодні 1905 р. заборгованість у сплаті викупу за землю в Донбасі була набагато меншою, ніж, скажімо, в Тулі. Саме тому місцеві українці загалом значно не охочіше йшли на роботу в шахти і на заводи. Проте в українському степу економічна диференціація селянства була інтенсивнішою, аніж в інших місцях. Тому народна ненависть до куркулів була в степу дуже сильною.[50 с.88] Після скасування кріпацтва в житті людей і в сільському господарстві [18 с. 3-7], і в промисловості була присутня безперечно капіталістична логіка.

Стосунки між росіянами і українцями були інколи напруженими. В сільській місцевості вони жили дуже схожим життям, проте села були або російськими, або українськими і майже не змішувалися одне з одним. Деякі особливості життя, як, наприклад, російський звичай будувати огорожі навколо будинків, українцям не подобався.[14, с.24]

Здається, в містах і робітничих селищах стосунки були ще напруженішими. Росіяни і українці мали одні для одних образливі назви («хохли», жмут волосся на поголеній голові козака) для українців, «кацапи» (звична образлива назва, що означає «цап»), грачі, кугути для росіян тощо)". Російські шахтарі «постійно

ворогували» з місцевими українцями, головним чином через жінок. Робітники крали речі у селян просто «щоб допекти ненависному хохлу»[4], За словами колишнього більшовицького активіста, в Донбасі їхня ворожнеча «систематично виливалася в найдикіші форми різанини»[58]

В дореволюційному Луганську існувала постійна ворожнеча між його трьома районами - самим містом, де жили російські робітники, лівобережним селом Кам'яний Брід і правобережною Гусинівкою, де жили ремісники (багато з яких були євреями). Вони так ненавиділи одні одних, що було небезпечно перетинати кордон іншого району: вас могли примусити «плазувати по пилуці й по болоту», насміхалися б із вас, як тільки можна, і врешті б побили. Здається, місцеві. Українці в багатьох випадках брали гору: четверо-п'ятеро українців, могли побити аж до двадцяти п'яти росіян.[14, с. 28]

2.2 Формування Донбасу

Специфічний тип регіональної ідентичності, лише мінімальною мірою пов'язаний з етнічністю, формувався внаслідок інтенсивного «перемішування» населення в районах «нового освоєння». На зміну витісненому із південних степів козацтву приходили люди, які не мали нічого спільного із власне українською традицією. Цей терен знову став ареалом зустрічі кількох культур. які влада намагалася «переплавити» в російському казані, на шляхах прискореної модернізації. Оскільки перетворення селянина в робітника означало водночас розрив з землею. цей процес супроводжувався утвердженням стійких патерналістських настанов - добробут найманого працівника майже повністю залежав від державної політики та від фінансової спроможності і особистих якостей підприємців.

Слід зазначити, що умови роботи на шахтах і життя у селищах гірників були настільки складними, що царський уряд протягом певного часу вислав туди злочинців для відбуття покарання.

Крім того, умови життя у робітничих та шахтарських поселеннях Донбасу не сприяли формуванню громадянського суспільства в Донбасі у зв'язку із обмеженістю можливостей для підвищення культурно-освітнього рівня працівників.

Перша бібліотека в регіоні почала працювати лише в 1905 р. а перші автономні суспільні організації - тільки у 1917 р., але й вони проіснували не довго і були знищені комуністичною системою. Наслідком жорстокого контролю з боку влади стало обмеження можливості для мешканців регіону стати повноправними громадянами. Потрапивши в Донбас працівники різних етнічних груп досить швидко асимілювалися, а головне - вони розчавлювалися фабрично-заводською системою і втрачали особистісно-екзистенційне сприйняття світу. Наприкінці XIX - на початку XX ст. одна школа припадала на 2040 жителів, одна церква - на 3094 жителів. А один шинок - на 570 жителів. Дитяча смертність сягала 55 %. Медична допомога залишалася малодоступною.

У той же час варто відзначити, що більшість жителів Донбасу, особливо вихідців із сільської місцевості не прагнула до підвищення власного культурно-освітнього рівня. За даними поліцейських відділень інтелектуальна праця, громадсько-політична діяльність не сприймалися більшістю сільських жителів як рівноцінна альтернатива фізичній праці на землі. Міське життя асоціювалося із неробством. У багатьох випадках сільські жителі на загал зневажливо ставилися до поміщиків, підприємців, комерсантів, чиновників та представників інтелігенції. З одного боку. влада за всіх часів сприймалася в Донбасі як еквівалент сили, що має тримати людей у стані клієнтальної підлеглості та відданості, а з іншого - і саме суспільство, пригнічене нестерпними умовами буття, байдуже ставилося до громадянської автономності та громадянської

активності. Донбас об'єднував космополітичні пріоритети населення й проросійську політичну еліту.

Міста Донбасу впродовж тривалого часу не перетворювалися на осередки формування інтелігенції. Освоєння Донбасу відбувалося спочатку переважно іноземними підприємцями. Разом із капіталом вони привозили і інженерно-технічних працівників.

Однак ідеї іноземних підприємців реалізовувалися переважно українськими і російськими робітниками. Поповнення рядів інтелігенції Донбасу з українського селянства було вкрай уповільненим в наслідок зневажливого ставлення більшості сільських жителів до інтелектуальної праці. Селянський традиціоналізм міг би сприяти дотриманню українських звичаїв у містах. і навпаки, поповнення рядів інтелектуалів з інших верств сприяло процесу русифікації українського соціокультурного простору. Хоча робітничі селища навколо заводів і шахт з часом набували статусу міст, процес формування міської культури тут був занадто повільним. Важкі умови праці, перенаселені бараки швидко перетворювали колишніх селян на маргіналів, що легко піддавалися стороннім впливам.

А. Дмитрюков, який вивчав культуру і побут українсько-російського етнічного порубіжжя, звертав увагу на культурно-побутові відмінності в обох народів: «Вдача, образ життя і звичаї у росіяні в малоросіян різні до дрібниць. Сама мелодія пісень, приказки, прислів'я ... сохи, борони, молотьба у stodolі, посів хліба, зберігання його і рахунок снопів у стіжку, складання, покрій суконь і взуття. головні убори, форми возів, вуликів, вичинювання овечої шкури та - все у росіян має свої особливості. Малоросіяни в хатах і у всьому люблять чистоту».

Але асиміляційні процеси на території українсько-російського порубіжжя поступово призводили до змін світосприйняття як у росіян, так і в українців. Особливо активно відбувалася взаємна асиміляція росіян і українців, що жили у

змішаних селах, а також асиміляція нечисленних етносів, що потрапили в інше етнічне середовище білорусів, поляків, молдован. Наслідком цих процесів ставала зміна етнічної самосвідомості асимільованої частини населення.

Зміна етнічної самосвідомості, будучи явищем вторинним, похідним від об'єктивних умов, залежала від багатьох факторів і безпосередньо була пов'язана і відбивала зміни в інших конкретних етнічних групах. Постійне спілкування і взаємодія, мова навчання, адміністрації, судочинства виробляли так званий суржик. Особи змішаного україно-російського походження називали себе «перевертнями» і «суржиками».

Тут також варто зауважити, що у середовищі «суржиків» не спостерігалось проявів зневаги до українських чи російських культурних цінностей. Особливістю їхнього світосприйняття залишалася досить стійка симпатія до загальноросійських інтересів, яка між іншим не заважала домінувати власним економічним інтересам у іншим не заважала домінувати власним економічним інтересам у якості пріоритетної мотивації вчинків.

Однак не варто думати, що процеси асиміляції в Донбасі проходили без міжетнічної ворожнечі. Зростання іноетнічного елемента в Україні загалом і в Донбасі зокрема мало суперечливі наслідки. З одного боку, воно позитивно впливало на розвиток господарства, обмін професійним, культурним та науковим досвідом, з іншого ж, насамперед через те, що професійна структура неукраїнських етнічних груп була специфічно-профільованою (росіяни переважно вливалися у велику промисловість, торгівлю, сферу управління, науку, освіту, церковну службу: євреї займалися ремеслом і торгівлею.)

Етнічні процеси в Донбасі у XIX ст. певною мірою можна порівняти з «американським казаном», де у відірваного від національного коріння, значною мірою люмпенізованого пролетаріату нівелювалася етнічна самоідентифікація. На відміну від європейського досвіду, де органічно утворювалися структури

громадянського суспільства, стверджувався у межах простору міського самоврядування автономний від зовнішніх авторитетів та тиску громадян, на території Донбасу одним із головних засобів виживання ставало підкорення власнику підприємства. Важка фізична праця, постійне відчуття небезпеки, примітивний побут, примусові форми соціальності формували певний тип особи принципово відмінний від західного.

Домінантними рисами такої людини були примітивне споживання. імперативи підлеглості та кар'єрних вимірів існування. Відсутність традиції європейських міських цінностей стає зрозумілою, якщо зважити на те, що тривалий час найбільше місто Донбасу - Юзівка цілковито належало компанії Дж.Юза. Це підприємство володіло всією землею, усім житловим фондом, а будь-яка комерційна діяльність була можлива лише з дозволу його власника. Населення краю не брало участі в муніципальній діяльності, не обирало владу і не було зацікавлене у підтриманні порядку в місті.

На рубежі ХХ ст. землі Донбасу були «географічно повністю і демографічно в більшості українськими», але в інших відношеннях не вистачало усвідомлення «українськості» цих земель і у середовищі української інтелігенції, особливо, зважаючи на велику частку недавніх переселенців зі Слобожанщини чи Лівобережжя.

Історично сформоване в Донбасі домінування російської мови не свідчило про перенесення мігрантами всіх особливостей російської культури. Мігранти з Росії і України, потрапивши до Донбасу, змінювали свої культурні характеристики. Домінування в індустріальному суспільстві міста над селом передбачало панування міського способу життя включно із переважанням російської мови. Російсько-українська мовна асиметрія за масового білінгвізму склалася в процесі формування соціальної структури Донбасу. Формуванню культурної специфіки жителів Донбасу сприяло те, що колишні селяни потрапляли у зовсім незвичні й небезпечні умови роботи. Ці умови роботи

сприяли подоланню культурних бар'єрів між українцями і росіянами, формуванню синтетичних культурних явищ.

Відомо, що інтенсивність процесів етнічної асиміляції залежить від багатьох факторів: чисельності етносів, що взаємодіють, тривалості проживання меншинних та іммігрантських груп у середовищі основного населення країни: особливостей їхнього розселення; їх соціально-економічного і правового статусу: релігійних. Модернізація економіки України на базі індустріалізації підсилювала інтенсивність асиміляції українців російською громадою.

Належність до інтелектуально-орієнтованих професій з одночасною зміною місця проживання, пов'язаною із переїздом до міст, передбачала засвоєння цінностей російської культури та відповідного світогляду, який був орієнтований на активну підтримку або лояльне ставлення до самодержавства у Росії, стабільність розвитку якої ототожнювалася часто із особистим економічним добробутом. Процес переселення робітників-росіян в міста і їхня активна економічна діяльність, результати якої можна було побачити і оцінити, створювала образ «робітника» - у першу чергу росіянина, а у свідомості народу та сама праця українця сформувалася в уявленні як праця «заробітчанина», що передбачало передусім її тимчасовий та вимушений характер.

Протягом другої половини ХХ ст. Донбас чи не найбільше зазнав впливу політики русифікації. Російська мова набула значного поширення як засіб спілкування жителів Донбасу. Дітей у змішаних шлюбах за участі росіян, українців, євреїв, білорусів і частково греків досить часто записували росіянами.

Однак як показали події другої половини 80-х - початку 90-х років ХХ ст. наявність великого числа росіян та загальна «російськомовність» населення Донбасу ще не означала його виключно проросійської орієнтації. Шахтарські страйки другої половини 80-х років ХХ ст., виявили незгоду багатьох працівників краю із політикою московського керівництва, а результати референдуму 1991 р.

продемонстрували, що більшість населення віддає перевагу відновленню Української держави. Загалом впродовж досліджуваного періоду у сприйнятті Донбасу відбулися значні зміни. Тривалий час він уособлював собою Дике поле, проживання на території якого було пов'язане із не аби якою небезпекою. Через деякий час регіон асоціювався перш за все із козацьким краєм, що ставав одним із засобів уникнути закріпачення. Відкриття покладів і налагодження промислового видобутку вугілля спричинило сприйняття Донбасу передусім як шахтарського краю, а здійснення індустріалізації примусило усвідомлювати його, як величезний центр видобувної та металургійної промисловості.[38 с.311]

2.3 Початок індустрії

Результати промислового ривка Донбасу за неповні сорок пореформених років були більш ніж вражаючими: загалом у 1900р. в донецькому краї працювало близько 300 підприємств різних галузей промисловості (на них були задіяні близько 170-175 тис. робітників, з яких понад 806 становили гірники та металурги). На початок ХХст. з 17 потужних металургійних заводів, що діяли на Півдні України. 12 знаходилися в Донбасі. За період з 1872 р. по 1900 р. за участю інвесторів із Франції і Бельгії було створено 16 акціонерних кам'яновугільних підприємств.

Акціонерними компаніями було видобуто понад 506 млн. пудів вугілля (75.496 всього вуглевидобутку в Донбасі). Донбас став безперечним лідером з виробництва соди й ртуті. За створення Лисичанського содового заводу відповідали бельгійський інженер і підприємець Ернест Гастон Сольве та російський купець і промисловець Іван Любимов. Донецький содовий завод почав роботу 1892 року, і з того часу його неодноразово модернізували, додаючи нові потужності й корпуси. Проте оригінальна індустріальна архітектура європейського стилю зберігалася тривалий час, адже бельгійський підприємець

залучав до проєктування своїх земляків. Корпуси заводу були побудовані з білої та червоної цегли і прикрашені фронтонами, пілястрами та карнизами з машикулями. Проте бельгійська спадщина Лисичанська не обмежена суто заводом.

Наприкінці XIX століття поруч із ним, на сучасній вулиці Енергетиків, звели дев'ять двоповерхових будинків для працівників заводу. Їхні фасади акцентовані пілястрами, а вікна — замковими каменями. На протилежному боці від залізниці розташований покинутий корпус лікарні (1899р). Будівля з червоної цегли з сірими декоративними елементами поєднує в собі стилістику модерну та історизму. Перед нею у 1930-х спорудили ще один корпус лікарні з чотириколонним портиком на фасаді. Неподалік від лікарні 1895 року звели виразну будівлю, що початково слугувала казармою на 170 людей (пізніше тут були госпіталь і гімназія). Неподалік від неї на мальовничому схилі пагорба розташовані ще два бельгійські будинки (Могилівська, 52 і 53). Триповерховий будинок №52 спорудили 1896 року для керівництва содового заводу — він був розрахований на три родини. Натомість двоповерховий будинок №53 спорудили 1900 року для керівників середньої ланки. Обидві споруди мають схожі рішення даху, дерев'яні карнизи, замкові камені вікон.[40]

Залізнична мережа була чи не найрозвинутішою в імперії. З року в рік зростали показники щільності населення. Втім, за безперечними успіхами стрімкої капіталістичної модернізації, з не меншою очевидністю вимальовувалися породжувані нею проблеми. Ціна надшвидкої індустріалізації та спричиненої нею урбанізації була чималою.

Негативний відбиток на напрям соціального життя регіону від початків його стрімкого господарського підйому накладала та обставина, що нові промислові осередки України були "заточені" на виробництво продукції важкої промисловості. Переважна більшість ливарних заводів працювала на розвиток і розбудову залізничної мережі. Залізниця у свою чергу була складовою

промислового сектору і практично не використовувалася для обслуговування потреб населення.[24] Луганськ-Юзівка, нею курсували передовсім вантажні потяги, натомість рух пасажирських потягів був практично відсутній. Красномовно про "принади" донецької пасажирської залізниці свідчив О. Бунін: "На жодній станції ви не доб'єтеся навіть приблизного роз'яснення: коли ж прийде цей злочасний пасажирський потяг і скільки він простоїть у своїй шанобливій нерішучості продовжити шлях. Тут прийнятий найширший масштаб для спізень! Хвилини перетворюються на години, години розтягуються на дні. Тому не дивно, що я та мій супутник віддали перевагу реальному товарному потягу аніж проблематичному пасажирському.[9, с. 153]

Товари масового вжитку промисловістю практично не випускалися: рейки, гірничовидобувне обладнання, верстати, будівельні матеріали, значно меншою мірою - сільськогосподарські знаряддя - ось і весь набір продукції. Спроби налагодити випуск предметів масового вжитку не мали успіху. Скажімо, склади Луганського ливарного заводу були переповнені фігурками з чавуну, що не знаходили збуту. І проблема полягала не лишень у тім, що чавун був невисокої якості, а в тому, що споживчий ринок формувався занадто повільно. Отож парадокс соціального життя Донбасу полягав у тім, що гігантськими стрибками рухалися у промислову еру лише густонаселені міста.

Промисловий переворот, електрифікація та телефонізація міст і шахтних управлінь, театри й друкарні, міські сади та приватні гімназії міст дисонували із патріархальністю та архаїкою сільської місцевості, де покрівлі були на загал солом'яними, посуд - глиняним, ворота й двері опиралися на дерев'яні петлі, а щорічний виїзд на ярмарок залишався найважливішою культурною подією.

Зародження, зростання і розповсюдження ознак новітньої капіалістичної культури було чітко прив'язане до промислового ландшафту вже впродовж ХІХ ст. набуло гніздового характеру. Острівці цивілізації в її Московсько-Петербурзькому чи європейському розумінні склалися лише навколо великих

промислових об'єктів чи в повітових містах, де діяли земства. Варто зауважити, що процес організації земств розгортався повільно і деінде розтягся на п'ятнадцять років.

Старобільськ здебільшого був джерелом виходу внутрішніх мігрантів та торговим центром місцевого значення. Подібно до нього розвивалось м. Слов'яносербськ, в якому на початку 1860-х рр. щорічно проводилось 3 ярмарки і постійно кипіла роздрібна торгівля. Однак, вже наприкінці XIX ст. тут спостерігався економічний застій. Основним заняттям жителів залишалось сільське господарство. Крім того по 7-8 місяців на рік вони працювали на шахтах сусідніх міст. Деяке пожвавлення міського життя відзначалося в 1912 р. у зв'язку із шлюзуванням Сіверського Дінця, однак воно було «нетривалим». Поволі Слов'яносербськ втрачав своє значення, що призвело до надання в 1882 р. Луганську статусу повітового міста, оскільки тут було зосереджено дві третини всіх підприємств повіту.

У 1895р. німецький підприємець Гартман перевіз сюди з Хемніца (Саксонія) паровозобудівний завод, який у 1900 р. випустив перший локомотив. Заснування підприємства стало каталізатором розвитку міста. В 1897 р. в ньому діяло вже 234 торговельно-промислових заклади. Тут навіть у часи занепаду самого підприємства працювали великий шпиталь, Луганська та Лисичанська школи. Натомість округа залишалася в традиційному для імперії становищі. Поступово гніздовий характер розвитку промисловості позначався на тенденціях прогресування міст: Маріуполь, Луганськ та Юзівка перетворилися на промислові «гіганти». Найбільші в минулому міста регіону, історичні центри колонізації - Слов'янськ, Бахмут, Старобільськ, Слов'яносербськ навпаки – не могли похвалитися бурхливою господарською динамікою.

Із етносоціальним життям промислових міст і містечок разюче дисонувала нерівномірність розподілу виробленої на промислових об'єктах доданої вартості. Про етнічні характеристики класу приватних власників, що утримували в своїх

руках промислові підприємства та інфраструктуру Донбасу, у радянській історіографії не прийнято було говорити. Сучасна історіографія іноді балансує на межі ксенофобії та ідей про винятковий внесок тієї чи іншої етнічної громади в створенні промислового потенціалу регіону. Наголошуючи на "російськості" Донбасу, низка авторів замовчує той факт, що організаторами й інвесторами промислового прориву регіону був інтернаціональний за своїм складом колектив капіталістів. Стартовий капітал феноменального зростання Донбасу був іноземним за своїм походженням. Та й ніяким іншим він бути не міг – у кріпосницької та посткріпосницької Росії його попросту не було.

Винятково потужною була присутність у виробничому секторі не менш вражаючими є відомості про питому частку іноземців. Зокрема німців, серед інженерів і техніків на виробництві. Вони не лише домінували серед спеціалістів, що залучалися до розвідки й розробки мінеральних копалин, а й становили більше половини кваліфікованого персоналу, що в подальшому забезпечував функціонування підприємств. Перетинаючись лише на виробництві, іноземні спеціалісти та російське на загал робітництво, існували в неспівставних світах. Перші мешкали в європеїзованих слобідках, відвідували клуби та культурні заклади. Другі перебивалися в переповнених, необладнаних бараках, позбавлених елементарних надбань цивілізації, 12-годинний робочий день був законодавчо обмежений 11,5-ма годинами лише на початку ХХ ст. І все ж найбільш потужним генератором соціальних суперечностей виступав, не стільки побут робітництва (він, насправді, був цілком співставним із загальним становищем робітництва Росії і часто-густо перевищував пересічні для імперії показники), скільки сама виснажлива, небезпечна та депресуюча шахтарська справа.[26, с. 110]

2.4 Перша хвиля колективізації та початок «розкуркулення»

З ліквідацією відносин між селом і містом, заснованих на законі вартості (нехай навіть з такими викривленнями, як "ножиці цін), ці відносини стали регулюватися в ручному режимі чиновниками радянського апарату. Це давало можливість сталінській державі витискати матеріальні ресурси з колгоспного села по максимуму.

Розпливчастість критеріїв, за допомогою яких окреслювалася «експлуататорська верхівка» села, влаштовувала конструкторів радянського ладу. Вони могли оголосити куркулем кожного більш-менш заможного селянина і розчавити його. Навіть цілковита незаможність не рятувала тих, хто виступав проти колективізації. Кмітливе начальство таврувало таких протестувальників за допомогою політичного неологізму - як «підкуркульників». 1929 р. політбюро ЦК прийняло рішення про недоцільність прийняття «куркулів» у колгоспи.

«Колгоспний рух», як в радянській пресі називали кампанію насадження колгоспів, дав певні результати ще напередодні переходу до політики розкуркулювання. Свої господарства об'єднували переважно бідняцько-наймитські верстви. Примусити селянина-власника вступити в колгоспи вдавалося тільки здійсненням терористичної політики: накладенням додаткових завдань по здаванню хліба, штрафуванням нездатчиків, стягненням штрафів шляхом розпродажу селянських засобів виробництва. Намагаючись уникнути такої перспективи, немало заможних селян шукали шляхів порятунку у формі "саморозкуркулення". Вони ділили садиби з дітьми, добровільно віддавали своє майно колгоспам з проханням прийняти їх в колектив, писали в газетах про своє бажання бути корисними радянській владі.

Ось що, наприклад, написав один з таких селян, Немерцов, у Старобільську районну газету «Червоний хлібороб»: «Якщо мене не відштовхуватимуть від громадських організацій, я і моя сім'я вступимо у колгосп.

Я і мої сини не будуть небезпечними. Обіцяємо це своїм чесним життям». Однак такі запевнення були даремні. Більшовицькому керівництву потрібно було розколоти селян, протипоставити різні селяніські прошарки за майновою ознакою, щоб полегшити собі завдання розселяння селянства, перетворення його основної частини в сільськогосподарських працівників, цілком залежних від своїх начальників у колгоспах і радгоспах. Ті з них, хто мав нещастя бути заможним до епохи "чорного переділу" й особливо ті, хто зберігав ознаки заможності, повинні були погоджуватися на роль переслідуваних «куркулів».

На переламі 1929-1930 рр. в СРСР була оголошена кампанія перевірки соціального складу колгоспників. Усіх тих, хто вважався заможним до вступу в колгосп, виключали як «куркульський ворожий елемент». Розпалювання соціальної напруги на селі несло в собі перспективу руйнації відновлених під час НЕПу продуктивних сил сільського господарства. Компартийна верхівка йшла на це свідомо, бо її метою було насадження колгоспів як необхідного елемента командної економіки, а не турбота про матеріальний добробут трудівників села, як проголошувалося з усіх трибун. Селянин міг змиритися з колективізацією тільки під загрозою бути оголошеним куркулем або підкуркульником, тобто втратити своє господарство. Тому певна частка селян була приречена на репресії самою логікою колективізації[29].

Комісії, яку очолював виконавчий директор Джеймс Мейс, доповідав про розкуркулення Олексій Кейс 1912 року народження. Його батько мав до революції близько 180 десятин землі, з яких після перерозподілу 1920 р. залишилося 30. У роки непу він збільшив свій земельний наділ до 50 га. мав молотарку, трактор, худобу. Подія відбувалася на хуторі Сад поблизу селища Райське (Дружківський район):

«Описували так: й подушки, й тарілки, й вилки, й ножі там, що в хаті - простирадла, що одежа, все оце, лампа, все то описують. То такі ці приходили на опис, може, якихсь п'ятеро, шестеро або більше людей. І вони розділяють: ти

описуй там майно в дворі, а ти описуй там зерно, пшеницю, а ти описуй там ту частину, а я описую цю частину. І ото так вони описували. А тоді через три тижні, через два тижні, коли вони там скликають людей, і що буде з молотка продаватися таке то майно. І приходе в двір, може, якихсь дві сотки, півтори сотки людей, за безцінок вони продають. Значить. Крім майна, крім збруї, такого майна, як там молотарка, косарка, воз там, коней, коров - то йде в колгосп. То не продається. А от таке в хаті все, то вони продають за безцінок, розумієте, аби його збутися. А людей відправляють в Сибір. В той же день ото, на другий день, в нашім хуторі було трьох розкулачено, а два моїх дядьки - тата брати - жили від нас якихсь чотири кілометра, то їх теж на другий день розкуркулили. І їх вивезли в Сибір. Як у вас описали майно, то мужчин всіх забирають, заарештовують, і в в'язницю. А тоді, як у вас продали, жінок забирають з дітьми і везуть. На потяг і везуть до Харкова, а там всі чоловіки в в'язниці на Холодній горі сидять, чекають. І тоді цих чоловіків приєднують до родин - і в Сибір»[10].

2.5 Наступ на церкву

Г. Куромія стверджує, що вже на початку 20-х рр. у регіоні було закрито більше 40 православних церков. Припинили функціонування 6 синагог, 354 молитовні (переважно баптистські). 2 римо-католицькі костели і 3 монастирі. Втім, мережа релігійних установ залишалася впродовж непу доволі представницькою. За даними В. Войналовича та Н. Кочан станом на 1925 р. в Донецькій губернії діяли 407 громад православної церкви (тихонівці) із 33821 віруючим. 123 обновленські (111 164 мирян). УАПЦ (4611). 9 старообрядських-попівських (3 266). 2 старообрядські-безпопівські (62). 1 вірмено-григоріанська (175), 15 римо-католицьких (3 382), 11 лютеранських (7 722), 25 юдейських (6 045), 1 мусульманська (9), 13 євангельських християн (847), 45 баптистських (3 269), 5 адвентистів сьомого дня (203), 3 єговістських (32), 23, менонітські (3 345 прихожан)".

Слід враховувати, що офіційна статистика далеко не повною мірою відображала релігійну ситуацію на Донбасі. Нехристиянські течії внаслідок перепон і переслідувань владних інституцій йшли у релігійне підпілля. Так чинили, зокрема, катакомбники, які з'явилися тут у першій половині 1920-х рр. У фактичному підпіллі діяла та частина духовенства, яка, рятуючись від гонінь з інших регіонів, оселялася на Донбасі. Органи влади час від часу отримували повідомлення про діяльність подорожуючих ченців, які проповідували неприйнятні для радянської влади ідеї.

Час, який увійшов в підручники історії під назвою «Великий стрибок», був по факту масованим комуністичним наступом на всіх фронтах: соціально-економічному, суспільно-політичному, культурному, відповідно, духовному. На церкву, як давнього ворога радянської влади, припав удар страхітливої сили. 1929 р. розпочалася друга в радянській історії кампанія масового закриття церков і молитовних будинків, розстриження ченців.

Плануючи, вирішальний наступ на церкву, місцеві управлінці, партійні та комсомольські осередки «взяли на олівець» усе церковне майно. В ту ніч, коли місцеві активісти прийшли «побороти Бога», ані у церковників, ані у мирян не було жодних шансів врятувати щось із церковного майна та святинь. Те, що вціліло тоді, врятувалося дивом.

Яскравий опис того, як це відбувалося зберегли нотатки грецького комуніста Івана Стріонова. Він пояснив мету нашого збору, говорячи: «Товариші! Ми зібралися сьогодні для того, аби до ранку очистити церкву від мотлоху і залишити двері відкритими». Далі він сказав: «Все це робиться в цілковитій таємниці від населення, щоб не було ніяких випадковостей. Тому я вас і не відпускав додому вечеряти й перевдягнутися, аби не поширювалися чутки по селу про розкуркулення церкви. Погода сьогодні вночі сприяє виконанню цього завдання - йде сильний дощ. Повсюди (там, де потрібно) розставлені караульні,

які будуть затримувати до ранку всіх перехожих, які можуть помітити розкуркулення церкви. Роботу почнемо в церкві об 11:30 вечора, щоб до 5 ранку «завершити» ... Замки з дверей церкви зняв сам Горін і дозволив приступити до справи. Почався у церкві справжній погром: ікони летіли зі стін дотолу, меблі по підлозі рухали і таскали, якісь речі з тріском ламали. В церкві від сильного резонансу, був такий шум і грім, що важко було зрозуміти, як у нас не лопалися барабанні перетинки.

На хвилі кампанії «розкуркулювання церков» знов критично загострилися взаємини влади із менонітськими громадами та священством. Це своєю чергою спричинило новітню хвилю німецької міграції, менонітської зокрема. Під пильним наглядом органів ДПУ зупинилися громади Лютеранського синоду, католицькі гуртки Святої Марії, Священники та місіонери діяли під невсипущим наглядом органів державної безпеки і за будь-які відхилення від регламенту притягалися до судової відповідальності. Судові процеси набували, як правило, гостро політичного звучання і перетворювалися владою на гучні виховні шоу.

Наприкінці 1930-х рр. справу було доведено до логічного кінця. 27 травня 1938 р. Особлива нарада при НКВС СРСР засудила до розстрілу останнього рабина м. Сталіне С. Кодкіна. Ще в середині 30-х рр. чекісти унеможливили легальну діяльність істинно-православних християн. У 1935 р. були ліквідовані останні парафії УПЦ у краї. Натомість постала розгалужена мережа «підгорнівської» течії на чолі з Я. Буряком з м. Красний Луч. Внаслідок діяльності мандрівних проповідників громади виникли в м. Сталіне, Слов'янськ, Красний Лиман, Новоайдар. У 1939 р. репресіям було піддано і ченців Святогірської пустині - архімандрита Димитрія (Таніча), ігумена Амвросія (Горонченка), ієромонахів Мелітона (Нестеренка) та Стефана (Медведева), які не піддалися спокусам богоборчої влади. Зрештою, істинно-православні християни, котрі залишилися на волі, дотримуючись заходів конспірації, змушені були відійти у глибоке підпілля.

На кінець 1930-х рр. мережа православних культових споруд на Донбасі після закриття понад 550 храмів фактично припинила існування. На 1940 р. і далі діяла лише одна православна церква в м. Олександрівськ Ворошиловградської області. Не залишилося жодної діючої католицької, юдейської, мусульманської громади. У глибокому підпіллі продовжували свою діяльність нечисленні громади п'ятидесятників та істинно-православних християн.

Внаслідок масованих репресій за національною ознакою без духовного проводу залишилися німецькі, менонітські та польські громади. Невдовзі вони взагалі завершили донецький етап своєї радянської історії.

Фактична заборона церкви та переслідування релігійного життя мали далекосяжні наслідки для ментальності мешканців Радянського Союзу загалом, Донбасу зокрема. Цілком слушно зазначають В. Войналович та Н. Кочан: «Вимушений відхід церкви у підпілля за умов високого рівня релігійних почуттів населення спричинив поширення псевдоправославних, містичних, катакомбних течій, гуртування навколо релігійних авторитетів віруючих з виразними антирадянськими настроями. активізацію різних форм нелегальної діяльності. включно з облаштуванням підпільних церков, відправлянням богослужінь й виконанням різноманітних релігійних треб.

Вони створювали якісно новий андеграундний контекст духовного життя промислового Донбасу. Важливо наголосити, що в своїй основі він набував апокаліптичного звучання і був глибоко антирадянським»[57].

2.6 Голодомор

Дана тема вимагає надзвичайно глибокого осмислення. І якимось наказовим, атакуючим прийомом її не візьмеш, бо це практично нерозроблений шар нашої гіркої історії. Й не лише нерозроблений, а й протягом довгого часу - заборонений.

А відтак, раз заборонений, то який же поважаючий себе іменитий історик взявся б за цю тему - тему, на якій лежало компартійне державне табу? То ж спробуй лише це табу порушити! Й не мине тебе «гулаг», «психушка» чи то звичайнісінький у ті часи засіб виховання - розстріл.

За радянських часів кожна людина з молоком матері всотувала інстинктивне правило самозбереження - свідомо чи напівсвідомо виконувати усі забажанки як великих вождів, так і їхніх слухняних підлабузників, а ще гірш - свідомих лакуз. Тобто цілі покоління ставали слухняними гвинтиками радянської комуністично-партійної ідеологічної машини. І що жахливо - сьогодні, коли йде процес демократизації суспільства, люди старшого покоління ще продовжують боятися, про що свідчать опитування про Голодомор. Дехто пригадує навіть деталі, з розпачем розповідає, як коса смерті викошувала цілі сім'ї, називає імена померлих, згадує й аналізує, але просить не називати його прізвища. Бояться не за себе, а за своїх дітей та онуків.

Як бачимо, генетична пам'ять надовго, навічно закарбувала в собі ті жахи, ті репресивні заходи, за допомогою яких радянський тоталітарний режим поставив на коліна сотні мільйонів людей, і як один із цих заходів, спланований і підготовлений з особливим ієзуїтським підходом - страшний Голодомор 1932-1933 років, який знищив мільйони українців і який мав на меті показати іншим народам Радянського Союзу, особливо селянам, також доведеним до рівня голоду, що може статися й з ними, якщо український урок вони не засвоять.

Як свідчить історія, в Радянському Союзі уроки насильництва й репресій були засвоєні добре. В результаті чого селянин, як господар землі, перестав існувати. А голод як випробуваний метод тримання у покорі гордих людей був використаний ще раз, коли треба було поставити на своє місце окриленого переможця у священній війні.

Навіть про репресії, «гулаги» та розстріли вже чверть століття писали й досліджували. А про голод 1932-1933 років - ні. Чому компартійцям залякло? А чи не тому, що вони знали, який неймовірно великий злочин вони здійснили? А чи не тому, що цей злочин був далеко масштабнішим, ніж злочин режиму Гітлера проти євреїв та інших народів?

Коли дати відповідь на ці запитання й розкрити суть радянської ідеології, стає зрозумілим, чому сьогодні апологети великоімперських ідей так несамовито кричать, що ніякого голодомору в Україні не було, що ні про який голод в Донбасі не може йти мови, тощо.

Що цікаво, ті, хто нав'язує людям думку, що, нібито навіщо ворухити старе, тут же розпинаються або у великій любові до українського народу, або у тому, що такого народу взагалі не існує, йменуючи його мову просто «малоруською», якимось другорядним діалектом. Є всякі. Але наша мова не про них. А власне й про них, про таких, як вони, хто зробив для народу смертельний вирок - голодомор. Про тих, хто забороняв навіть згадувати слово «голод».

Примусова колективізація, політика розкуркулення та хлібозаготівлі, які відбувалися одночасно, руйнували соціально-економічні основи селянського укладу життя. Колгоспи, трудовні, хлібозаготівельний план до двору, «куркулі», «твердоздавці», «індуси» (від індивідуальний сектор), контрактанти, самообкладання, позики для індустріалізації - увірвалися в особисте та родинне життя українських селян. Вони вражали їх не лайливими неологізмами, а передчуттям трагедії, яка стрімко наближалася до них. Соціально-політичний ярлик (куркуль, твердоздавець, експертник), доведений запопадливим активістом, комсомольцем, «секретарем партячейки», означав попередній вирок, виконання якого тривало кілька місяців, супроводжуючись свавіллям місцевих органів радянської влади, пограбуванням, розоренням та масовим голодуванням хліборобів.

Термін «хлібозаготівлі» виглядав оптимістично, навіть виявляв елементи дбайливості - турботу держави про народ. Ховрахи заготовляли зерно на зиму, дбаючи про себе, держава навпаки - забирала хліб у селян, залишаючи їх на голодну смерть. Колективізація зруйнувала не лише самотній соціально-економічний уклад життя українських сіл Донбасу, але і мотивацію до хліборобської праці.

Кореспондент газети «Комуніст» писав 5 жовтня 1930 р. про катастрофічний стан господарювання в колгоспах: «Ще й досі на ланах Слов'янського та Краматорського районів не прибрано багато пшениці та інших культур. Біля самої Краматорської валяються снопи пшениці на кількох сотнях гектарів Ясногорського колгоспу. Хліб лежить від 3 до 6 тижнів. Снопи вже почорніли, проросли.» Ще не весь хліб пропав, але багато вже втрачено безповоротно.

Через що ж все-таки загинуло багато хліба, що оцінюється на десятки тисяч карбованців? Кажуть, що винна несприятлива година. Але ж це неправильно. Причина тут - погана організація праці в колгоспах, брак труддисципліни. Хлібозаготівельна кампанія 1931-1932 р. виснажила аграрний сектор Донбасу, спричинила недосів та недорід чергового року. Колгоспники і селяни регіону відчували першу загрозу назриваючої катастрофи. Факти голодування спостерігалися в окремих родинах колгоспників весною 1932 р., судячи із скарг, які надходили до приймальної голови ВУЦВК Г.І. Петровського. 3 червня 1932 р. його секретар звернувся з листом до Сталінської міськради, у якому зазначив, що в артілях «Новий шлях» та імені Шевченка «за відсутності хліба колгоспники пухнуть з голоду».

Комуністична ідеологія була штучною і чужою для українського селянства, тому сільські комуністи посідали мізерну частку серед членів ВКП(б), а їхня примусова колективізація, злочинна політика розкуркулення та карально-репресивні методи хлібозаготівлі - довели справжні наміри влади. Селяни, яких

завжди тримали по далі від органів влади, опинилися поза законом. З ними не радились, їх не питали, ставлячи перед фактом подвійного хлібозаготівельного завдання.

Безбожники здійснювали масове вилучення хліба, тому їхні справи були аморальними і злочинними, а хлібозаготівельна кампанія 1932/33 р. супроводжувалася масовим позбавленням продовольства, майна. Карально-репресивні методи заготівлі зерна застосовували до кожного села, селянського двору, колгоспу та радгоспу.

Весною 1933 р. колгоспи Донецької області, крім катастрофічного голоду селян, не мали чим сіяти. Протягом грудня 1932 - перших місяців 1933 р. масово вивозили насіннєві фонди з господарств, звітуючись перед районною владою про успішне вивезення зерна до елеваторів. Лисичанський район виконав план заготівлі насіння на 10590, але позбавив зерна одноосібників, Марківський район мав лише 2,396 планового завдання, 21 район від 2,396 до 1996, 12 районів від 20 до 4996, Слов'янський 63,2 96 від потреби. Жнива 1933 р. виявилися більш щедрими на врожай від попереднього року, тому і плани заготівлі збільшили. На полях працювали шефи - індустріальні робітники, червоноармійці, студенти. 30 серпня річні плани виконали Кадіївський, а Костянтинівський, Лисичанський, Слов'янський на 92-99%, 24 райони половину завдання, 11 районів від 52 до 99,2%)[7]

Місцева влада закликала селян вивершити плани до чергової річниці жовтневої революції. Здавалося б індустріальний Донбас, який здобув славу «всесоюзної кочегарки», приречений на системний добробут робітників та селян. Однак терикони шахт, ніби одвічні саркофаги полеглим людям, височіли над мальовничими краєвидами аграрно-промислового краю, а чорний дим металургійних заводів чимось нагадував зловісні крематорії. Життя і смерть крокували поряд, подолавши часові і просторові відмінності між містом і селом,

у яких мирно помирали немовлята, підлітки, дорослі жінки і чоловіки, колгоспники, робітники, учні шкіл і студенти вишів.

Локомотив історії ніби стартував з теренів Донбасу, а насправді життя зупинилося, тому що смертність у селах перевищувала народжуваність, а брутальність голодоморного повсякдення вражала соціально-психологічними аномаліями (наявність фактів трупоїдства, канібалізму, самогубств, тифу). Територія голодомору не обмежувалася адміністративними межами районів Донецької області (сучасні Донецька та Луганська з певними змінами), але охоплювала сільради, села, колгоспи, родини колгоспників, одноосібників, педагогів.

Опубліковані у 2008 р. районні книги запасу громадського стану (книги реєстру смерті) зазначених областей розкривають соціальну ситуацію в українських, російських, грецьких, німецьких селах регіону. Основна кількість смертей від голоду припадала на другу половину 1932 та протягом першої половини 1933 р. з тенденцією до зменшення восени. Органи загсів реєстрували смертність від голоду випадково і безсистемно, інколи сільради відмовлялися робити записи до актових книг, а якщо і записували, то без фіксації причини смерті. Вони виконували відповідну інструкцію НКВС УСРР, а також Наркомату охорони здоров'я, який заборонив зазначати смерть від голоду. У пункті «причина смерті» писали будь-які діагнози, але знайти справжній не було змоги, частіше писали що це було «виснаження», «загальне виснаження», «безбілковий набряк». Траплялися і відверті зізнання лікарів - «від голоду», «голодна хвороба». Їх наявність у книгах дозволяє констатувати факт голоду у конкретному селі та районі, обставини смерті особи, навіть її соціальне походження і місце проживання.

Архівні документи, загсівські книги про смерть, спогади очевидців відтворюють події тих трагічних років, фіксують обставини та причини

смертності. Остання вирізнялася сумною статистикою по селах і родинях. Голодомор уразив 31 сільраду Новопокровського району, але у більшості з них смерть від голоду майже не згадувалася.

Протягом січня - квітня 1933 р. на території Дем'янівської сільради померли 293 особи, з яких 11 «від голоду», решта «від виснаження», однак більшість без встановлення причини смерті. Дивна ситуація - кожного місяця помирало 25 селян, тобто майже щодня, а сільрада не могла з'ясувати причину смерті.

У с. Шапарському Новопокровського району, яке у 1929 р. мало 414 дворів з винятково українським населенням, 14 березня 1933 р. залишилось 230, з яких 190 не мали жодних продуктів харчування. За січень та 20 днів лютого місяця у згаданому селі від голоду померло 74 особи, половину діти, 5 одноосібників, решта колгоспники з 200-700 трудоднями, які одержали 550 г хліба на зароблений трудодень. У селі лежали пухлими 500 осіб, протягом січня померло 32, за 20 днів лютого - 42, щодня гинули від голоду 8-10 осіб. Колгоспниця Д. Хрипун зарізала власну доньку 11 років для харчування, а випадки людодства траплялися у багатьох районах Донецької області. Більше половини колгоспників с. Шапарське, у якому діяла артіль «Червоний хлібороб», залишили без будь-яких харчів, тому вони вживали сурогатну їжу, а також котів, собак, дохлу худобу. За січень - лютий здохло 30 коней, трупи яких жадібно з'їли колгоспники.

Текстологічний аналіз загсівських книжок про смерть доводить факт голоду в усіх сільрадах та районах Луганщини. Від недоїдання та голоду потерпали селяни Новопеківського, Білолуцького, Макіївського, Марківського, Міловського, Новоайдарського, Біловодського, Рубіжнського, Білокуракинського, Троїцького, Верхнетеплянського районів. У кожній сільраді згаданих районів траплялися випадки смерті від тифу, а також з діагнозом

хвороби - «від виснаження». Однак домінантною залишалася тенденція замовчування справжніх причин смерті. На території Білокуракинської сільради померло 426 осіб, тобто 18 осіб щомісяця упродовж 1932-1933 рр., а до книги смерті записали три випадки від тифу і два від виснаження.

Від тривалого недоїдання, голоду відбувалася мутація психіки виголоджених селян. Вона проявила себе у ганебних соціальних аномаліях - трупоїдстві та людоїдстві, а також у споживанні дохлої худоби, котів, собак, гризунів. Зокрема, 20 березня 1933 р. у с. Байдівка Старобільського району помер чоловік, дружина якого не мала фізичної сили його поховати, а трупом годувала старшого сина 9 років. Її засудили до 10 років ув'язнення, хоча розлад психіки підсудної був очевидним.[10]

«Золота ініціатива»

Визначальною стала ідея директора Московського універмагу Є.В. Курлянда стосовно реалізації товарів в обмін на побутове золото - сережки, весільні обручки, нагрудні хрестики, персні, тодинники, посуд тощо. Справді «золота ініціатива», яка створювала можливість для мобілізації коштовностей та валютних карбованців, позаяк побутове золоте реалізовували на міжнародних аукціонах, ринках. 14 червня 1931 р. Наркомат фінансів СРСР дозволив продаж товарів іноземним та радянським громадянам за золоті монети, а 3 листопада 1931 р. політбюро ЦК ВПК(б) дозволило закупівлю побутового золота в обмін на продовольчі товари.

Стимулом для заготівель виявився голод, який змушував власників сімейних реліквій нести золото до приймальних пунктів торгсину. Саме тоді з'явилося народне тлумачення золотоносної аббревіатури ТОРГСИН: Товарищи Опомнитесь Родина Гибнет Сталин Истребляет Народ. Однак голод виявився сильнішим від страху смерті, адже вони були завжди поряд.

Порятунок від голоду могли стати золоті вироби, тобто сімейні реліквії, які передавалися з покоління у покоління. Їх вимушено приносили до приймальних пунктів, а отримані товарні ордери не давали гарантії на придбання бажаного хліба, борошна, крупи. Ревізорів, які перевіряли роботу магазинів та приймальних пунктів Донецької облконтори у грудні 1932 р. виявляли факти фальсифікації фінансово-торгових документів, крадіжок побутового золота, «обважування» клієнтів, привласнення вагової різниці між прийнятими цінностями і зданими на рахунки Держбанку.

Голодні селяни, які приносили золоті вироби, не завжди отримували жадане борошно. «Принесла селянка хрест та сережки, - повідомлялося в акті перевірки облконтори, - проте у нас часто не буває борошна, а громадянка, якій довелося повернути золото, напевно сподівалася купити борошна, але коли згодом борошна не виявилось, вона навмисно зчинила такий галас, що б їй повернути золото. Вона заявила, що за її золото дали менше ніж треба, тобто оцінили золото менше вартості». Подібні факти були звичною справою для приймальних пунктів торгсину.

Зимою 1933 р. селяни, виснажені голодом і пригнічені масовою смертністю односельчан, займалися власним порятунком: продавали коштовності, одяг, майно, виїздили за хлібом до Росії, Білорусії. Заборона продажу залізничних квитків для українських селян дуже обмежила можливість пошуку хліба, харчів. Одні мовчазно помирали, інші продовжували чинити опір. У січні 1933 р. селянин Т.П. Меженський с. Бараниківка Біловодського району наполегливо закликав одноосібників: «В хлібозаготівлю хліба не везіть. Їм скільки не вези - ніколи не нагодуєш, а тільки ми залишимося голодними. У кого є хліб - похороніть в ями, а то навесні їсти нічого буде, тому що весь хліб заберуть в хлібозаготівлю і ви зостанетеся голодні, хіба ви не бачите, що навіть забирають хліб в колгоспах, а колгоспників залишають голодними»; «Радянська влада накладає на селян непосильні плани хлібозаготівель»; «Весь хліб. відсилають за

кордон, а люди помирають з голоду, коли ми самі жили, то хліб був і ходили не голі і не босі, а коли почали будувати колгоспи, то люди голодні і голі»!. Образно, але справедливо, селяни вказували на причини голоду - конфіскація хліба, колгоспи, експорт. Майже ніхто не говорив про недорід, посуху, природні катаклізми. У закликах та протестах колгоспників, селян - одноосібників лунали винятково політичні та соціально-економічні обставини виникнення голодомору. Зверталася увага на персоналії - місцеву, республіканську та союзну партійно-радянську номенклатуру. Інколи голови колгоспів, особливо з місцевих селян, намагалися врятувати односельчан: всіляко ухилялися від виконання непосильних планів, занижували врожай, реальний збір та обмолот зернових культур, залишали збіжжя у відходах, добавляли пісок, щоб збільшити вагові показники.

Для місцевих органів влади подібні «волинки» вважалися опором «куркульських елементів». 30 квітня 1933 р. Харківське районне відділення Донецького обласного управління ДПУ УСРР «викрило» факти систематичної «антирадянської агітації» мешканцями с. Марківки Марківського району. Агенти та сексоти (від слова «секретний сотрудник») зафіксували висловлювання селянина П.І. Єременка, який говорив селянам: «Радянська влада довго існувати не буде, колгоспи будуть розпущені»; «Колгоспників загнущають, хліб забирають, а їх залишають голодними»; «Ось дивіться до чого радянська влада і партія довели люди й коні гинуть, куди не подивись, немає ні коней, ні людей, ходять одні комуністи»". Його висловлювання визнали «антирадянською агітацією», спрямованою на зрив весняної сівби. Його земляк І.С. Колесник звертався до тих, які пухлі і виснажені їхали у поле: «Навіщо ви їдете в поле сіяти, коли в минулому році весь урожай забрали, а вас залишили голодними і ви пухнете з голоду». До них приєднався і П.Ф. Пивоваров, який переконував селян: «В минулому році теж сіяли, а що отримали, колгоспники сидять голодні і пухнуть від толоду. Так буде і зараз. Однаково хліб заберуть і відправлять за

кордон, а колгоспники знову залишаться голодними». Селяни їхали сіяти, тому що звикли до сезонних циклів, ніби птахи, які повертаються з чужих країв до рідних земель. [29, с. 69]

Отже, історичний розвиток Донбасу є складним і багатогранним процесом, який пройшов через численні періоди становлення та змін. Можна зазначити, що цей регіон визначався не лише потужним економічним розвитком, але й соціокультурними трансформаціями, політичними змінами та глибоким впливом подій, що відбувалися на території України в цілому.

РОЗДІЛ 3 НЕМАТЕРІАЛЬНІ АВТЕНТИЧНІ ЦІННОСТІ

3.1 Мова

Нематеріальні автентичні цінності Луганщини - це цінності, які не мають матеріального вираження, але відображають особливості культури, традицій та духовності регіону. Вони є важливою частиною культурної спадщини та відображають її унікальність та самобутність.

Луганщина - це історичний та культурний регіон, який має багатовікову історію та традиції. Упродовж століть тут сформувалися унікальні автентичні цінності, які відображають духовний світ та життєві орієнтири місцевого населення.

Ці цінності є цінним надбанням регіону. Вони відображають його унікальність та самобутність і потребують збереження та розвитку.

Наприкінці XIX століття 46,7% усіх переселенців в Донбас були вихідцями з російських губерній, а з українських губерній переселилося 37,9% мігрантів, з Білорусі – 0,8 %, з Кавказу – 1,8 %, уродженців інших регіонів нараховувалося 8,4 % [45 с.38-39]. У цей час близько 40 % мігрантів осідало в містах, що й відбилося на їх етноструктурі. Усього за переписом 1897 р. в Донбасі нараховувалося 30 етнічних груп, що було на 22 більше у порівнянні з 10-ю ревізією 1858 р. Більшість населення Донбасу склали українці 62,5 %, однак їх частка в загальній чисельності населення знизилася на 12,5 %. Росіян нараховувалося 24.2 %, що було на 10,7 % більше, ніж у середині XIX ст[45 с.74-75]. У кінці XIX ст. склалися основні пропорції етнічної структури Донбасу, що передбачали абсолютне домінування українців і росіян. Своєрідними етнічними полюсами були Маріупольський і Старобільський повіти. У Старобільському повіті українці склали 83,4% населення. У цей період склалися основні культурні характеристики регіону. Вони формувалися під час контактів великих

груп переселенців, основні потоки яких йшли з українських (37.9 %) і російських (46.7 %) губерній.

Найпомітнішою рисою культури населення Донбасу стало домінування російської мови. Таке становище російської мови на перший погляд суперечило кількісному переважанню етнічних українців. Але попри вплив політики русифікації такий стан мовної асиметрії можна пов'язувати з різною фаховою орієнтацією українців і росіян в Донбасі. За даними перепису 1897 р. в гірничозаводській промисловості росіяни становили 74% робітників, а українці - 22 %. Такий розподіл неможливо пояснити тим фактом, що з-поміж російських мігрантів переважали майстри, а серед українців - селяни. Селяни загалом переважали як у російському, так і в українському міграційних потоках. Проте росіяни, що залишали свої села внаслідок аграрного перенаселення, охочіше йшли працювати у промисловість, ніж українці[28 с.86]. З 1858 р. по 1906 р. чисельність населення Донбасу збільшилася на 54,4 % і нараховувала 836094 осіб. Мігранти склали 48.6 % приросту населення, тому їх етнічний склад вплинув на динаміку етноструктури регіону в післяреформений період[43 с. 27].

Наприкінці XIX ст. у Донбасі приблизно 70% робітників були вихідцями із «великоросійських губерній[51, с.4]. У сільськогосподарському виробництві співвідношення працівників було на користь українців. У Бахмутському, Маріупольському і Слов'яносербському повітах, згідно з даними перепису 1897 р., налічувалося 532480 осіб, зайнятих у землеробстві, тваринництві та переробці їхньої продукції.

З цього числа 61.8 % становили українці, 18.3 % - росіяни, 8.6 % - греки, 5 % - німці. І внаслідок цілеспрямованої державної політики на Сході і Півдні України було закладено фундамент для формування поліетнічного промислового середовища, в якому активно йшли процеси відмови від усталених традицій. Саме в пореформений час, в процесі формування вугільно-промислового комплексу і розвитку капіталістичного сільського господарства, що викликав

величезний потік переселенців з інших губерній. було закладено основу сучасної етнічної структури населення Донбасу із переважанням українського та російського населення. Тут варто відзначити, що різке збільшення кількості російського населення в Донбасі створило ґрунт для поширення асиміляційних процесів, пов'язаних зі змінами у етнічній самосвідомості. Таким чином, у другій половині XIX ст. в Донбасі у першу чергу в міському середовищі було створено своєрідне «проросійське ядро», яке забезпечувало формування проросійської орієнтації у представників етнічних груп, що «включалися» до нього. А оскільки таке «включення» відбувалося поступово, відносно невеликими групами у порівнянні із чисельністю «ядра», то його потужності вистачало для продовження процесів асиміляції.

Асиміляційні процеси українського населення на території Донбасу посилювалися у зв'язку із тим, що більшість етнічних росіян звикла вважати українські землі своїми власними, а українці часто розглядалися як в основному лояльно настроєні мешканці, яким необхідна російська державна організація для забезпечення стабільності економічного розвитку.

В офіційній документації Російської імперії, що стосувалася стану справ в Україні, українське населення не виділялося у певну особливу категорію, на відміну від євреїв чи поляків. чії політичні чи економічні амбіції часто засуджувалися. Водночас у російських документах переселенці називалися не колоністами, а «російськими колонізаторами».

Прискоренню процесу асиміляції також сприяла специфіка організації виробництва. Прискорення економічного розвитку Донбасу кінця XIX - початку XX ст. вимагало високого рівня концентрації виробництва. У кам'яновугільній промисловості Донбасу її рівень був досить високим. На 1898 р. у регіоні функціонувало 1009 шахт, з яких 746 добували вугілля до 500 тис. пудів і 263 - понад 500 тис. пудів на рік. Якщо перші дали близько 8% загального

вуглевидобутку, то другі - понад 92 %. Причому на шахти з вуглевидобутком більше 1 млн. пудів припадало 75 % одержаної продукції[46, с. 27].

Саме концентрацію виробництва, яка тягнула за собою різке збільшення щільності населення, можна вважати однією з причин посилення асиміляційних процесів в Донбасі. Велика кількість населення, що проживала на відносно обмеженій території, передбачала високий рівень спілкування людей між собою. Це тягнуло за собою швидку передачу інформації на рівні міжособистісного спілкування. Побутове спілкування сприяло засвоєнню загально-прийнятих у суспільстві цінностей, а важкі умови праці та обмеженість можливостей для підвищення власного культурно-побутового рівня стояли на шляху розширення світогляду багатьох шахтарів. Формування системи цінностей Донбасу відбувалося через призму праці на шахтах.

На рубежі ХХ ст. Донбас у першу чергу асоціювався із шахтарською працею. стосунки між представниками якої формувалися завдяки специфіці роботи та умов проживання, визначаючи утворення своєрідного «робітничого братства». представники якого протиставлялися керівним працівникам. Не виключаючи конфліктів на ґрунті міжнаціональних протиріч. такий підхід робив важку фізичну працю шахтарів маркером, який визначав належність до «своїх». Об'єднуючим фактором для багатьох представників населення Донбасу стало усвідомлення можливості завдяки власним зусиллям покращити матеріальне становище. Тому економічна діяльність стала вагомим фактором формування регіональної ідентичності[47, с.22-31].

На зламі ХІХ і ХХ століть через політику переселень дві третини містян на землях Великої України становили росіяни та русифіковані євреї. Переважна більшість селян були українці. Коли почалась індустріалізація і селяни масово переїздили у міста, вони переходили на тутешню, більш поширену мову й виходило протиставлення: українська — мова села, російська — мова міста. Ці

селяни не володіли російською добре, адже це інша мова, тому українська та російська змішувались. Так народжувався суржик [61].

У тісні стосунки протягом усієї історії заселення Слобожанщини, передусім східної, українських переселенців з російськими в різних сферах господарського й культурного життя знайшли відображення і в характері слобожанських говірок, особливо в лексиці. Серед українських говорів території пізнього заселення виявляються мозаїчні вкраплення говірок російської мови, а в окремих місцевостях - болгарської, грецької, молдавської, гагаузької та інших мов, які також мали певний вплив на формування українських новостворених говорів. Таким чином, багатоманітність, генетична, структурна та функціональна неоднорідність новостворених говорів півдня і сходу України - результат складного історичного процесу заселення територій південного степу і Слобожанщини та наступного розвитку говорів зазначених територій, як переважно вторинних за своїм характером, тобто таких, становлення яких відбувалось на базі сформованих уже раніше на старожитніх територіях діалектних типів [3, с.9].

Росіянка Марія Вілінська вивчила українську і стала українською письменницею Марко Вовчок. Олена Курило, що походила з єврейської родини, стала видатною українською мовознавицею, зазнавши через це сталінських репресій. Олександр Олесь, хоч і належав до української родини, не постійно спілкувався українською, повністю перейти на неї він вирішив на відкритті пам'ятника Котляревському у Полтаві, де зустрівся з Панасом Мирним, Лесею Українкою та іншими діячами культури. Олена Теліга змалечку в родині розмовляла переважно російською, та коли один із російських монархістів назвав її другу мову - українську - собачою, вона різко виступила проти цього і далі була безкомпромісно українськомовною. Юрій Шевельов народився в родині етнічних німців, удома спілкувались російською, та в юності його так захопило українське письменство (Леся Українка, Павло Тичина, Микола Хвильовий, Юрій

Яновський), український театр («Березіль» Леся Курбаса), що потім, коли почалися репресії проти української культури, він уже не міг відійти від того, чим захоплювався в двадцятих роках, - це «було б ганьбою й злочином перед самим собою». Коли запровадили паспорти і слід було записати свою національність, Шевельов записавсь українцем. Він став видатним науковцем-гуманітаристом, активним учасником наукового та культурного життя української еміграції, написав величезну кількість праць з історії української мови.

Цікаві приклади маємо вже у наш час. Донецький письменник Володимир Рафеєнко, що до 2014 року писав лише російською, після окупації рідного міста виїхав у Київ, вивчив українську так, щоб могли писати нею художню літературу, і 2019 року видав роман «Мондегрін» українською мовою. На презентації книжки він розповів приголомшливу історію: одна з його бабусь, яка говорила чистісінькою російською й ніколи не вживала української, як виявилось потім, народилася в селі й перші роки росла з українською, та коли потрапила в місто, однокласники сміялися з її недолугої російської. Вона затялася, що вивчить російську краще за них усіх. І зробила це - втративши українську через сором, який створювали тодішні умови. Інша Володимирова бабуся також розмовляла російською, і українську її дитинства видавало те, що все доросле життя вона говорила нею тільки з котами й собаками.

Отже, можна сказати, що Українська мова була основною мовою спілкування в сільській місцевості Луганщини. Вона використовувалася в побуті, у народній творчості, а також у деяких офіційних документах.

Російська мова була основною мовою спілкування в містах Луганщини. Вона також використовувалася в деяких офіційних документах, а також у сфері освіти та культури.

Під впливом російської мови в мову Луганщини проникли деякі російські слова та вирази. Це було пов'язано з тим, що Луганщина була частиною Російської імперії, а також з посиленням русифікації в 19 столітті [54].

3.2 Освіта

Царський уряд посилено проводив політику жорстокого національного гноблення на території України, тримав трудовий народ у темноті і неписьменності. За загальним переписом населення Російської імперії 1897 року в колишньому Старобільському повіті грамотних було тільки 10,4%, а без міста Старобільська чоловіків -17,9 %, жінок — 2,8. За тим самим переписом процент письменних у Слов'яносербському повіті був вищий: у віці від 10 до 19 років чоловіків — 41,3%, жінок — 18,5%; у віці від 20 до 29 років чоловіків — 40,2 %, жінок — 11,5,% у віці від 30 до 39 років чоловіків — 38,4% і жінок — 9,4 % [45 с 26].

У 1914—1915 рр. на території теперішньої Луганської області було 983 загальноосвітні школи, з них 969 початкових. У школах навчалося 86 700 учнів, працювало 2070 учителів[21 с.223]. Освіта для дітей трудящих обмежувалася здебільшого початковою школою, що, як правило, була церковно-парафіальною. Мало чим відрізнялися від них і земські школи. Програма всіх початкових шкіл була розрахована на те, щоб навчити дітей читати, писати та робити чотири арифметичні дії і, найголовніше, виховати дітей у дусі православної церкви і вірності царському престолові. Середня, а тим більше вища освіта були майже недоступними для дітей робітників і селян. До революції на Луганщині не було жодного професіонального театру. Були невеликі клуби в Луганську (гірничо-комерційний професійний), Лисичанську (гірничо-комерційний і професійний), Лисичанську, Старобільську та деяких інших містах. Доступ мали лише чиновники та

інженерно-технічні працівники. Для робітників вони були закриті. Єдиним місцем, відкритим для всіх, була церква.

Луганщина славилася своїми талантами. Тут жили і працювали відомі письменники. В Луганську в 1801 році народився письменник, учений-діалектолог і етнограф, укладач «Толкового словаря живого великорусского языка», В. І. Даль. У селі Новобожедарівці Слов'яносербського повіту, а потім у Луганську жив і вчився український поет М. Ф. Чернявський (1867—1937 рр.), який у своїх віршах яскраво показав тяжку підневільну працю донецьких гірників за царизму. У 80-х роках ХІХ століття в селі Олексіївці Слов'яносербського повіту завідував земською школою Б. Грінченко - український письменник, упорядник «Словаря української мови»[21, с. 19-24].

Борис Дмитрович Грінченко є однією з найвидатніших постатей у суспільно-політичному й культурно-мистецькому житті України другої половини ХІХ — початку ХХ ст. В останні десяти ліття він повернувся в когорту знакових фігур української історії, тому різні аспекти його діяльності ставали предметом наукових інтересів багатьох дослідників. Нині важко назвати бодай один зовсім не досліджений напрям його роботи, адже погляди, позиція, діяльність Б. Грінченка сьогодні є надто актуальними. Певний період життя, викладацької та творчої діяльності Бориса Грінченка був пов'язаний з шахтарським краєм. Донбас не тільки віддавна привертав увагу українських письменників, а й дав багато яскравих талантів усій українській культурі. Тема шахтарського Донбасу домінує у творчості багатьох українських письменників кінця ХІХ - початку ХХ століття. До тих, хто творив наприкінці ХІХ століття, слід віднести Миколу Чернявського, Спиридона Черкасенка, Микиту Шаповала, Михайла Петренка та інших. Образ Донбасу займає чільне місце в творчості багатьох письменників 20-30-х років ХХ століття. Це, наприклад, Павло Байдебура, який писав про Донбас для дорослих і дітей, Григорій Баглюк, котрий починав свій трудовий шлях як шахтар і у своїх статтях та нарисах описував

життя шахтарського Донбасу [41, с.35-36]. Оскільки основні галузі регіону Донбасу металургійна та гірнична, характеризуються аномально підвищеним травматизмом, то люди тут завжди жили в стресі. У іншому оповіданні Бориса Грінченка. Яке має назву «Панько» відтворено каторжну працю шахтарів Донбасу, правдиво змальований робочий процес на шахті та його жахливі наслідки: «там було мокро й темно. Дві лампи шахтарські, блимаючи, освічували чорні стіни і не менше чорні шахтарські обличчя, тільки зуби та очі біліли на тих арапських обличчях». Головний герой оповідання - селянин Панько, який «влітку хліборобив, а взимку заробляв по шахтах. Цей заробіток давав йому змогу не вбожити, ще трохи й підправляти своє господарство». Панько був простим чоловіком, він переймався добробутом та благополуччям своєї сім'ї, щиро кохав дружину та обожнював маленького сина, працюючи в шахті він часто «думав про свою теплу чистеньку хатку». Вона так і в'являлась йому, а серед неї Одарка. І обличчя в Одарки так наче всміхнулося до нього. Якесь любе, лагідне почування обняло Панька, і йому так схотілося швидше туди, до неї й до сина». Борис Грінченко використовує велику кількість діалогів, щоб краще розкрити перед читачами трудові будні шахтарів.

В таких тяжких умовах характер людини стає жорстким, мова спрощеною, суржиковою (інколи її зовсім заміняє брудна говірка), проте готовність до захисту базисних цінностей високою. Борис Грінченко дуже вдало описав стосунки шахтарів між собою чоловіки постійно жартували один з одним, по-доброму сперечалися і у вирішальну мить були готові віддати життя за товариша. Окремою сторінкою малої прози Бориса Грінченка були твори про шахтарів Донбасу, їхню каторжну, небезпечну для життя працю, поневір'яння їхніх сімей («Каторжна», «Панько», «Батько та дочка»). Оповідання Бориса Грінченка виявили ґрунтовну обізнаність автора з життям і психологією українського селянина, пов'язані з педагогічною працею автора. Письменник вчителював і мав змогу спостерігати за життям різних верств української

провінції, так би мовити, «в натурі», то читаючи оповідання з шахтарської тематики, читач щиро переживає за долю героїв. Борис Грінченко зумів заглянути в душу простого народу, перейнятися його болями, турботами. У селі Олексіївка Катеринославської губернії він працював вчителем, у школі Христини Данилівни Алчевської. Тут ним було написано вірші та прозові твори, в яких письменник висловлював свої погляди на долю народу, накреслював шляхи відродження національної духовності. У своїх прозових творах він уперше звернувся до теми шахтарської праці.

Спочатку селяни з підозрою і недовір'ям приглядались до нового вчителя, несхожого до тих, які вже були у їхньому селі. Спершу їх найбільш дивувало, що вчитель і вчителька, які приїхали до них, розмовляють «по-мужицькому». Але повільно учні і їх батьки почали розуміти і вже не розпитували, чому він, пан, розмовляє так, як вони. Рідне слово запанувало серед учнів і батьків. Вони почали пишатися рідним словом. Хоч у школі уроки проводились російською мовою, але учні вже розуміли, що ця мова чужа, не рідна, бо рідною для них є українська, яку передали їм, нащадкам, їх предки. За короткий час ця школа стала найкращою в повіті. Тут Грінченко проявив себе як педагог, досвід якого і до наших днів не втратив своєї актуальності, тут ним написано близько двохсот творів. В Олексіївку до Грінченків приїжджали за порадою відомі громадські, політичні та культурні діячі. На Донбасі з українських письменників у цей час ніхто не одержував стільки листів з усієї України, українських газет та журналів, як Борис Грінченко. Шість років перебування на Донбасі стали дуже плідними для подружжя Грінченків.

Слід зазначити, що Борис Грінченко, будучи високоосвіченою людиною з власними сміливими і подекуди безкомпромісними поглядами на українське національне питання, надавав величезної уваги питанням педагогіки та виховання у патріотичному дусі молодого покоління, бо в цьому вбачав спосіб вирішення проблеми відродження, збереження української нації як такої.

Прищеплення любові й пошани до України, до українського народу з його славетною історією та старовинними традиціями автор вважав необхідною умовою для виховання національно свідомої молоді, і більшість його творів спрямовані саме на це. Прагнучи, щоб діти виростили не лише національно свідомими, а й високоосвіченими, Борис Грінченко часто у своїх творах звертається до популяризації освіти, навчання.

У складний для розвитку літератури період Борис Грінченко був своєрідним центром, навколо якого групувалось все передове і прогресивне тогочасного літературного процесу [43, с.94-95].

Неупереджене вивчення історії розвитку вищої, зокрема педагогічної, освіти в Донбасі в добу радянської модернізації українського суспільства, її безперечного злету й водночас важкого, а іноді й трагічного стану є єдиним з актуальними проблемами сучасної історіографії, що використовувався дослідниками, відбирався ними з огляду на компартійні вказівки та вимоги. Це, наприклад, роботи І. І. Паніотова[42, с.186], М. А. Бистрова[6с.142], І. О. Кліцакова та ін. В останні роки науковий доробок з означеної проблеми збагатився працями А. О. Климова, В. С. Курила, В. В. Липинського, узагальнюючими виданнями з історії краю. Проведена розвідка, присвячена дослідженню одного з аспектів цієї історії — функціонування Луганського педагогічного інституту в 30-ті роки минулого століття.

У результаті індустріалізації, використанню й нарощуванню економічного потенціалу Донбасу як найпотужнішого промислового центру України. У середині 30-х років тут вироблялося 60,5 % усього вугілля, витоплювалося 30 % чавуну, 25 % сталі, вироблялося 26 % прокату, 70 % коксу, третина паротягів від виробництва СРСР[21]. Економічна специфіка Донбасу зумовлювала й демографічні процеси: швидкими темпами зростала кількість міст та їх населення, зокрема чисельність робітників.

Сюди і за власними бажаннями — у пошуках роботи, і за оргнабором приїхали українці із західних регіонів, росіяни — переважно із сусідніх областей Російської Федерації, мешканці практично з усіх радянських республік. Через це, попри трагедію голодомору 1932-1933 років, населення краю зросло, перевищивши в 1937 р. 4,6 млн. осіб, з яких 1280 тис. — робітники і службовці. Серед робітників було багато молоді: у вугільній промисловості, наприклад, молоді шахтарі (майже 90 тис.) становили 39 % від усіх працюючих.

Отже, високою була й народжуваність: тільки за 1934–1936 рр. вона зроста втричі. Такі процеси зумовлювали високі навантаження на систему шкільної освіти, розбудова якої була значним досягненням того часу. Якщо у 1929 р. в школах навчалося 327 тис. учнів, то через десять років, у 1938 р., вже 900 тис., або у 2,7 рази більше. Це, безумовно, потребувало постійного підвищення фінансування освіти, будівництва нових шкіл, розвитку вищої педагогічної освіти для забезпечення шкільної мережі кваліфікованими кадрами вчителів. І хоча першочергове фінансування отримувала промисловість Донбасу, насамперед важка та оборонна, позитивні зруйнування відбувалися також в освітній галузі: у 1937 р. на освіту в Донбасі витратили 307 млн. крб. проти 113 млн. у 1934 р.; тільки за 1934–1936 рр. було побудовано 290 шкіл.

Проте забезпечення шкільної мережі вчителями відставало від зростаючих потреб, їх у 30-ті роки не вистачало, хоча підготовка постійно збільшувалася. У 1928 р. в Україні було всього 12 педагогічних вишів, де навчалося 6534 студенти, у 1936 р. їх кількість зроста до 33 із 27518 студентами (збільшення в 4,4 рази, темпи зростання були більшими, ніж у цілому по вищих навчальних закладах України)[15]. Треба було також ураховувати й таку специфіку Донбасу, як функціонування шкіл з іноземними мовами навчання: у середині 30-х років майже 500 тис. вчилася в школах з українською мовою навчання, 210 тис. — з російською, 10 тис. з німецькою та понад 5 тис. з грецькою[47, с. 272].

Одним із провідних і найбільших педагогічних вишів України був Донецький інститут народної освіти, перетворений у 1934 р. на Луганський державний педагогічний інститут (з 1935 р. Ворошиловградський), який повинен був удовольнити потреби Донбасу у вчителів. У досліджуваний період з огляду (у 1938 р. не вистачало понад тисячі вчителів, перш за всю історію та іноземних мов), плани прийому до інституту постійно збільшувалися: на денну форму навчання їх охопило 480 осіб, з яких за спеціальністю «Історія» відводилося 180 місць, «Географія» — 120. Але підготовка вчителів ускладнювалася низькою проблемою, з якої був відбір абітурієнтів. Правляча партія зробила все для створення такої нової робітничо-селянської інтелігенції, яка б становила інтелектуальну основу сталого режиму. Особливо це стосувалося вчителів, які повинні були виховувати молодь суто в марксистсько-ленінському дусі.

Тому діяла система відбору для навчання партійно-комсомольського активу, ударників, тих, хто своєю діяльністю засвідчив відданість новому ладу. Наказом за рішенням Раднаркому УРСР від 29 липня 1932 р. на фабриках, заводах, радгоспах, МТС і колгоспах було створено комісії сприяння комплектуванню інститутів, технікумів і робітфаків. Щорічно Донецький обком КП(б)У затверджував розкладку з набору комуністів та комсомольців. У 1935 р., наприклад, вона включала 65 комуністів і 200 комсомольців, які мали бути виділені для навчання міських та районних комітетів партії і комсомолу. При зарахуванні обов'язково вимагали документи про соціальне походження. Як наслідок, прошарок студентів, у першу чергу вихідців з робітників, був дуже високим, у середині 30-х років у вишах Донбасу він досягав 78 %.

Ситуація почала змінюватися лише наприкінці 30-х років у зв'язку із постановою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 23 червня 1936 р. «Про роботу вищих навчальних закладів та про керівництво вищою школою», за якою вступ до інститутів був тільки за конкурсом на основі результатів вступних іспитів. Збільшення планів прийому загострило зменшення матеріальної бази. У 1930 р.

став до ладу навчальний корпус інституту по вулиці Оборонній з добре забезпеченими кабінетами природничих, фізико-математичних та історичних дисциплін, фундаментальною бібліотекою. Однак уже через кілька років з огляду на швидке зростання контингенту, а також аудиторні навантаження на навчальну площу почали бракувати. Слід зазначити, що аудиторні навантаження тоді становили на першому курсі 30 годин за тиждень, на другому — 28, третьому — 24 і четвертому — 18 при шестиденному робочому тижні. Тому заняття проводилися в три зміни: ранку вони почалися на чотирьох факультетах, друга зміна працювала з 15 років до 20 років 20 хвилин, а третя — з 17 років 45 хвилин до 22 років, що ускладнювало роботу викладачів і навчання студентів. Щоб зняти гостроту проблеми, Донецький обком КП(б)У в 1935 р. порушив клопотання перед Раднаркомом України про дозвіл прийняти для інституту в Луганськкоопбуду частину новозбудованого приміщення.

Однак справа залишилася невирішеною. До цих ускладнень додавалися погані побутові умови для студентів. У 1932 р. став до ладу перший гуртожиток, у 1935 р. почалося будівництво другого. У 1936 р. місця в гуртожитку було надано 770 студентам, понад 200 мешкали в кутках приватних квартир. При нестачі бюджетних коштів навіть у новому гуртожитку умови перебування були крутими, потрібен був неможливий будь-який хист до навчання, щоб щоденно долати негаразди. Для розміщення якомога більшого числа студентів їх поселили по 7 осіб у кімнату, що створювало тісняву. Майже всі ліжки були без ситок, їх замінювали звичайні дошки; матраци набито соломною, до того ж не всім мешканцям її вистачало. Не було елементарних речей: стільців, тумбочок, тазів.

Студенти вимушені були забезпечені їжею у валізах і кошиках разом з білизною та книгами, а сидіти на ліжках та затягнутих у садових лавках кімнаті. Не вистачало окропу і доводилося вирішувати, як його використати — для чаю чи миття голови. Не було можливості прати й прасувати, в кімнатах було погане електричне світло. О 12-річній ночі його вимикали, і студенти продовжували

готуватися до заняття, використовуючи власне освітлення: у блюдо наливали олію й запалювали гніт з ганчірки. До цього додавалися радіомережі, великі черги до вмивальних кімнат та їдальні, страви в яких були дорогими й низької якості. Проте й такі умови навчання та побуту були затримані здійсненими в 30-ті роки кількома погромами викладацького складу. Перша хвиля репресій, пов'язаних із так званою боротьбою з троцькізмом, накрила виш у 1933 р., набувши неабияких масштабів і всеукраїнського розголосу. Про виявлення потужності контрреволюційної троцької організації органів НКВС повідомляло вище партійне керівництво України; 18 листопада 1933 р. за підписом Постишева до Донецького обкому КП(б)У було надсилано інформацію такого змісту: “В Луганську викрито троцькістську групу, яка проводила активну діяльність в І. Н. О. На чолі цієї групи був директор інституту Цикін, який 3 рази виключався з партії за троцькізм”. Реакція керівництва Донбасу була швидкою: усі “члени організації” звільнили від роботи та заарештували, в тому числі директора інституту Костянтина Павловича Цикіна, який, до речі, працював на цій посаді лише з 1932 р., водночас завідуючи кафедрою ленінізму.

Обком партії зобов'язав Донецький міськком «навести в інституті порядок», призначивши перевірку всіх викладачів і студентів на відданість стаціонарному партійному курсу, відповідальність за це поклали на призначене виконання обов'язків директора Шамесу. Тоді навчальний заклад втратив майже всіх викладачів соціально-економічних дисциплін, завідувача кафедри історії народів СРСР І. М. Погодіна, заступник директора із заочного навчання К. О. Коликову, секретаря-педагога заочного відділення Т. Г. Дарагана, а також багато студентів, серед яких був талановитий поет-початківець П. С. Височин.

Пік терору в країні, як відомо, припав на 1937 та 1938 роки. Колективному інституту було завдано нового удару: він залишився без таких кваліфікаційних викладачів, які були репресовані, як директор Є. Г. Ажажа (заарештований у липні 1938 р. і розстріляний), заступник директора з навчальної частини М. О.

Козуляєв, викладач німецької мови Я. К. Герц (розстріляний), завідувач заочного сектора факультету мови і літератури С. Г. Кутько, завідувач кафедри військових дисциплін І. А. Рутковський, секретар навчальної частини інституту математики Я. Є. Алексеев (розстріляний), заступник декана хіміко-біологічного факультету І. М. Рубашко, викладач І. О. Барибін (розстріляний)[52]. Усього в 30-ті роки від політичних репресій постраждало понад 250 викладачів, співробітників і студентів. Однак і в цих умовах надорстокого політичного тиску і безпідставних репресій інститут продовжував готувати учительські кадри.

На кінець 30-х років загальна кількість студентів денної форми навчання перевищила 2,2 тис., збільшившись за десять років майже в 4 рази. Ще більше навчалось за заочною формою, в 1938 р. було додатково відкрито екстернат. Число викладачів перевищило 100. А з нагоди святкування 125-річного ювілею Т. І. Г. Шевченка інституті 26 квітня 1939 р. указом Президії Верховної Ради УРСР було присвоєно його ім'я. Пройшовши через усі випробування, вища педагогічна освіта на Луганщині й далі розвивалася. [23, с.228-232]

Українізація в період 1920-1930 років була історичною ініціативою, спрямованою на зміцнення національної ідентичності та самовизначення України під час формування радянської системи. За цього періоду влада в СРСР намагалася підтримувати та розвивати українську мову, культуру та освіту. Цей період характеризувався рядом заходів, спрямованих на українізацію суспільства. Зокрема, були проведені кампанії щодо перекладу адміністративно-правових документів та навчальних матеріалів українською мовою. Крім того, розвивалися українські культурні інституції, театри, видавництва та наукові установи. Проте, у 1930-х роках, зі зміною політики радянського керівництва, було запроваджено політику русифікації, що супроводжувалася репресіями та обмеженням прав української культурної еліти. Українізація втратила підтримку, і країна стала свідком обмежень у національних правах.

«Забой» І журнал, і письменницька організація були створені у Артемівському — так з 1924 року став називатися Бахмут — ще на зорі 1920-х років, до активного розгортання кампанії з українізації. У ті роки Бахмут був адміністративним центром Донецької губернії УСРР, до якої входили сучасні Донеччина і Луганщина, а також частина Ростовської області (ці райони згодом передали до складу РСФСР). Втративши столичний статус на користь Сталіно — як тоді називався Донецьк — Артемівське продовжувало залишатися центром донбаської культури, й насамперед літературного процесу.

Перший номер журналу вийшов у вересні. Тираж 32 тисячі примірників. У ньому надрукували глави з повісті Миколи Нікітіна, вірші Миколи Чуковського, оповідання Михайла Зоценка. Українських авторів майже не було: до випуску увійшли твори Павла Байдебури із Харкова і Порфирія Трейдуб з Краматорська. Проблему браку місцевих авторів вирішили створенням 1924 року письменницької організації Донбасу, яка отримала назву «Забой». До неї увійшли такі письменники й літературні критики як бахмутці Олексій Селивановський та Борис Горбатов, краматорець Порфирій Трейдуб, луганець Арсеній Заходяченко, косянтинівець Фелікс Ковалевський та багато інших. План розвитку літературного руху Донбасу був наступним: осередки «Забой» утворюються на копальнях та заводах, центр в Артемівському, налагоджується зв'язок із масами.

Показовим прикладом такого ентузіазму була діяльність Фелікса Ковалевського у рідній Костянтинівці. Він очолив клуб хіміків та почав вести активну просвітницьку діяльність починаючи з видачі бібліотечних книг та розповсюдження газет серед заводчан. За п'ять років відбулася місцева «культурна революція». У 1921 році газети читали одиниці, а в 1926 — вже кілька тисяч. Схожі процеси мали місце й у інших куточках Донбасу. Під впливом кампанії з ліквідації неписьменності, культурного і політичного заохочення робітників до літератури, відбувалися буквально тектонічні зміни.

Протягом перших шести років існування «Забою» журнал лишався на 95% російськомовним. Це зумовлював і редакторський склад, сформований із росіян, і грамотність, що були поширені насамперед серед російського та єврейського населення міст, і викладання цієї ж грамоти в школах та робфаках російською мовою, і популярні тренди, що задавалися насамперед столичними письменниками. Склалося й так, що літспілка «Забой» напряду входила у ВАПП — Всесоюзну асоціацію пролетарських письменників — і мала значно міцніші зв'язки із Москвою, аніж із Харковом. У 1929 році до Бахмуту переїжджає вже відомий на той час український письменник Іван Ле і разом з місцевими літактивістами береться до українізації «Забою». Українізація як журналу, так і спілки була дійсно глибинною. Кількість матеріалів українською у кожному з випусків сягала 70%-80%. Їх авторами ставали і відомі вже україномовні письменники, і ті, хто раніше писали російською, і нові автори як з числа україномовних робітників, так і з тих, хто лиш нещодавно опанував українську[5].

3.3 Фольклор

Донбас — один з наймолодших східноукраїнських регіонів. Разом із спільними ознаками економічного характеру землі Донбасу єднають і досягнення культури, яка значною мірою виростає з фольклорних та етнографічних коренів слобожанської і південнокозацької культур.

З другої половини ХІХ ст. для Донбасу характерне превалювання міської культури, зорієнтованої в основному не стільки на регіональні народні традиції, скільки на загальноукраїнські. Необхідно також мати на увазі, що розвиток української культури відбувався у вкрай несприятливих умовах постійних репресій її діячів, в умовах заборони української мови, української освіти тощо. Окрім української, на теренах Донбасу також розвивалися й інші культури.

Ознаки літературного життя на Донбасі почали проявлятися з останніх років XIX століття. В адміністративному центрі тодішнього Донбасу місті Бахмуті, починають видаватись художні книжки, першою серед яких стала збірка віршів поета-донбасівця Миколи Чернявського «Донецькі сонети» (1898). На той час у Бахмуті зростає видавнича діяльність, збільшується кількість періодичних видань. Бахмутчина як центр шахтарського робітничого краю притягує до себе в останній чверті 19 ст. таких письменників, як Борис Грінченко, Спиридон Черкасенко, Христя Алчевська, Степан Васильченко та ін., початкуючих і вже відомих українських письменників. У цей час на Донбасі в освітніх закладах працювали видатний письменник Б. Грінченко, відомий фольклорист Я. П. Новицький, педагог І. Я. Зеленкевич (Чепіга-Зеленкевич Яків).

На початку XX ст. піднімається хвиля так званих пролетарських поетів, до яких відносять з російськомовних авторів С. Дальню, Я. Дебелого, А. Коца, П. Махилю та ін., а з українських — І. Журбенка. У 10-х роках на Бахмутчині починається становлення видатного українського поета Володимира Сосюри. У цей час до Бахмутського повіту приїжджає також вісімнадцятирічний Микола Хвильовий, кілька місяців працює кочегаром на Торецькому заводі у Дружківці та вантажником на коксових печах у Горлівці. Спогади про Дружківку та Донбас лишилися в його збірці новел «Сині етюди» (1922).

Починаючи з 20-х років XX ст., на арені українського строкатого життя, розбурханого українською революцією 1917—1921 років і зосередженого переважно в Харкові, Києві та Львові, навколо бахмутського журналу «Забой» та однойменної письменницької організації, зорієнтованої переважно на пролетарську тематику, розгортається потужне літературне життя.

Тенденція до написання творів саме українською мовою зростає серед донецького письменства протягом десятиліть, і на кінець 20-их років навіть такі відомі на той час російськомовні письменники, як Борис Горбатов, Г. Жуков, В. Торін та багато інших, почали писати твори українською мовою. Та на початку

30-х років цей процес був штучно перерваний місцевими шовіністами при явному потуранні і підтримці московської влади.

Варта пильної уваги творчість письменників-земляків 40-90 років, які силою різних життєвих обставин змушені були покинути Україну, але в своїй творчості писали про Україну, рідну Донеччину, про сторінки її давньої і близької історії тощо. Це заступник головного редактора журналу «Літературний Донбас» (поч. 30-х років), письменник Василь Гайворонський (США), поет Леонід Лиман (США), поетеса, прозаїк і художниця Емма Андієвська (Німеччина), прозаїк і журналіст Віталій Бендер (Англія), поет і журналіст Володимир Біляїв (США).

Отже, широкий, до певної міри культурологічний, погляд на розвиток літературного життя на Донбасі дає нам підстави для визначення його основних етапів розвитку. Така історична парадигма може слугувати основою для подальших літературознавчих та культурологічних розшуків, науково-методичних досліджень, удосконалення навчально-виховного процесу у школах і вузах регіону, для озброєння науковців і вчителів-філологів системним підходом до історії розвитку літератури на теренах рідного краю.

Щоправда, у посткомуністичній Україні можливий і інший підхід до парадигми розвитку літературного життя на Донбасі, бо залишається живим погляд на так звану радянську культуру, яка мовбито є синтезом української і російської. Тільки що вона породила? Хто він, той синтезований письменник, що утворився шляхом радянського злиття?

Першим нам відомим поетом який народився і деякий час жив і творив в Донбасі, був Михайло Петренко. Довгий час мало хто знав де народився поет де його могила. Але вірші Михайла Петренка виявилися і адресними:

«Ось-ось Слов'янськ! Моя родина!

Забилось серденько в грудях,

Пригнулись до землі коліна,
А очі плавають в сльозах!
Слов'янськ, Слов'янськ! Як гарно ти
По річці Тору, по рівнині
Розкинув пишнії садки,...»

2 березня 1835 в селі Стародубівка народився майбутній письменник і педагог Всеволод Коховський, початкову освіту здобув в приватному пансіоні в Бахмуті. Більшу частину життя провів за межами Донбасу в Санкт-Петербурзі.

У 1870 році почав свій літературний шлях відомих грецьких поет Леонтій Хонагбей з села Сартана. У середині 1880 років активував свою літературну діяльність в селі Македонівка грецький поет Богадіца Дем'ян Васильович, більшість творів, якого стали ще за його життя народними, бо вони відображали реальне життя того часу, взаємини односельчан з місцевою знаттю. Виняткове місце у його творчості і всієї румейської літератури займає поема «Жертва Авраама», написана в 1902 р. Поема відразу стала популярною, поширилася по румейських селам Приазов'я усно або в рукописах. Деякі уривки співаються як самостійні пісні. Поема мала великий вплив на розвиток літературного процесу на Донбасі і стала, за словами професора Т. Н. Чернишовой, «предтечею письмовій літератури греків Приазов'я».

У дореволюційній поезії Донбасу найвідомішим поетом був Чернявський, Микола Федорович — один з найбільш визначних майстрів сонета. Друга збірка поета — «Донецькі сонети» (1898) була видана в Бахмуті і стала, можливо, першою художньою книжкою, надрукованою в Донбасі. З цього часу, власне, й починає розвиватись літературне життя в шахтарському краї. М. Ф. Чернявській звертався у своїй творчості до теми шахтарської праці. У вірші «Шахтар» поет писав:

«У сажі, чорний, як мара,

Рукою піт з лица втира
І кайлом вугіль б'є і б'є
В норі шахтар...»

У 1895 на Донбас приїхав Спиридон Черкасенко і став працював вчителем на Лідіївських рудниках (зараз Кіровський район міста Донецька). Перебуваючи на Донбасі, він включився в літературний процес, виступав спочатку з віршами, а пізніше з оповіданнями і драматичними творами, які друкувалися в українських журналах «Дзвін», «Нова громада». Спиридон Черкасенко з 1910 року переїжджає до Києва, де працює в газеті «Рада», а пізніше в журналі «Дзвін».

Народна пісня є важливою складовою духовного надбання нашого народу. Фольклорні та вокальні колективи зберігають і популяризують українську народну пісню, дають їй життєдайну силу для збереження генетичного коду нації. Мешканці Марківщини є справжніми носіями народних пісень, живої спадщини українського народу.

Для Марківщини є природним побутування гуртового співу, де переважає грудний спосіб звуковидобування, що особливо характерно для Луганського краю. В давнину на манеру співу впливали природні умови: широкий степ, вітер, палюче сонце, які змушували людей знаходити оптимальні можливості для співу – природну силу грудного звукоутворення, тембральні особливості та відкриту подачу звуку.

Пісні виконуються сольним співом а «capella», або двоголоссям. Значну роль у техніці виконання відіграє голос, який у народі називають «виводкою». Старше покоління виконавців (фольклорний ансамбль «Мрія» Марківського районного Будинку культури) співає повільно, розтягнуто, додаючи рясну орнаментацию в мелодику розспіву.

Шанувальниками та виконавцями народних пісень є люди старшого покоління, але і молодшим цікавий цей вид мистецтва.

Народні пісні передаються усним шляхом з покоління в покоління, від прабабусь до онуків та правнуків, в межах ансамблів молодші учасники вчать пісні від старших. У с. Курячівка збір і запис матеріалу здійснював перший керівник вокального ансамблю «Берегиня» Віктор Семенович Базікал, який зберігав пісні від своєї бабусі. Мешканка с. Лісна Поляна Ніна Іллівна Хуторська також збирала пісні по селу та багато пісень перейняла від своєї бабусі. Деякі пісні прийшли від наших прабабусь («Посіяла огірочки», «Вишенька-черешенька»), деякі з інших областей («Ой на Івана, та й на Купала», яка прийшла з Вінницької області, але виконується з місцевим діалектом вже по-іншому). Та є пісні притаманні тільки Марківщині («Ой, верба ти ж верба», «Ой поглянь ти, Галю, на мене», «Їхали козаки»).

Народна пісня – незатьмарене джерело життя. У народних піснях відбито найрізноманітніші прояви життя народу. Найчастіше в піснях виражаються почуття однієї людини, але поряд з цим і почуття багатьох людей. В них знайшли відбиток любовні переживання, події суспільного та сімейного життя, роздуми про тяжке життя. Все це можна почути в піснях мешканців Марківщини.

Виняткова мистецька краса впливає з поетичних слів і мелодій пісень про кохання (наприклад, «В зеленім саду», «Гиля, гиля, сірі гуси», «Ой, не світи місяченьку»), правдиво й сердечно передано в них взаємну любов і щастя закоханих («Один місяць сходить», «Чогось мені сумно», «Зійшов місяць», «Ой, устану ранесенько»). А скільки смутку, журби й печалі в піснях про невірність чи підступність («Посіяла огірочки», «Коло саду біла хата»). Творцями таких пісень, їхніми постійними носіями є переважно жінки. Вони передають або власні переживання, або співчують своїм бідолашнім сестрам і подругам.

Особливе місце займають жартівливі пісні, які виконуються на гулянках, розвагах, святах. Чисельна група жартівливих пісень показує взаємини чоловіка і дружини («Ой, підемо жінко», «А млин крутиться», «А в саду калина»), кума й

куми («На городі буркун», «І сьогодні в куми»), роботу на пана («Як служив я в пана»).

В народну пісню вплетено і картини природи («Ой, шумлять верби», «Ой, верба ж ти верба», «Ой вечір вечоріє»), і проникливі романтичні почуття до коханих поєднані з героїчними моментами («Не ламай калини», «Ой, ніхто так не літає»).

Пісенна спадщина с. Кризьке була представлена ліричними народними піснями («Калина-малина»), побутовими («Їхали козаки»), жартівливими («Де ти милий ночував», «Куди б я не їхала»).

З народних пісень с. Бондарівка можна дізнатися про народні традиції та обряди («Ой на Івана, та й на Купала»), про вірність та невірність в коханні («Чогось мені чудно», «Серед саду біля хати»), про чудові краєвиди наших сіл («Чебреці»), про щире гостинність народу («Зеленеє жито»), веселі гумористичні пісні («А я молода на базар ходила», «Буряки я копала», «Бузина», «В коморі мука», «На городі буркун», «Ой гоп черевички»).

Підбадьорили своїм запальним виступом та надихнули всіх учасників зустрічі на нові звершення виконавиці фольклорного ансамблю «Мрія» смт Марківка. В їх пісенний репертуар входять народні пісні «Говорила баба діду», «Ой, я молода на базар ходила», «Мене мати полюбила», «Як піду в ліс пі дрова», «Ой, верба ти верба».

Духом звитяги, мужності, прадавньої слави овіяна Луганщина. Завдяки пісням ми бачимо, як щиро та глибоко народ відчував та шанував всю красу рідної землі, радість та біль життя. Пісні криють в себе величезну силу почуттів, переживань, які є невичерпним джерелом натхнення та створення неповторного мистецтва[16].

Отже, нематеріальні автентичні цінності, втілені в мові, освіті на фольклорі відіграють важливу роль у формуванні ідентичності та самосвідомості

суспільства. Дослідження цих цінностей дозволяє зануритися у глибину культурного спадку та визначити ключові аспекти, які визначають унікальність даного народу чи регіону.

РОЗДІЛ 4 ПРОЯВ АВТЕНТИЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ

4.1 Особливості народної хореографії

Серед найпоширеніших ознак танцювальних рисунків, притаманних народним танцям, виокремлюють тенденції у зміні напрямків руху під час виконання танців по колу, що пов'язано з уявленнями населення Слобожанщини про рух сонця та сакральними віруваннями в можливість захисту від потойбічних сил. Типовим також було використання в просторовій композиції танцю двох паралельних ліній. Використання такого композиційного елемента базувалося на традиції виконання хороводних пісень «на два хори», яка була поширена по всій території Слобожанщини. Розділення на дві паралельні лінії в танцювальному рисунку побутувало в більшості хороводних ігор і танців населення цього регіону. Подібна роздільність дозволяла виконувати по чергово частини танцю або гри, залучати більше людей, задіювати одразу всіх учасників процесу.

Були поширеними «Хороводи з рушниками», танці з великими вовняними хустинами, які з'явилися на Слобожанщині разом з появою фабричного одягу. За допомогою хустини також утворювали різноманітні «ворота», під якими проходили всі учасники танцю. Імітування трикутника піднятими догори поєднаними руками також було поширеним композиційним елементом у танцях Харківської, Сумської та Луганської областей. Використання цього елемента об'єднує танцювальну спадщину Слобожанщини з традиційним танцем Полтавщини. На Слобожанщині, подібно до народних танців Полтавщини, учасники утворювали півколо, з одного кінця піднімали поєднані руки догори, під руками проходили всі учасники хороводу, потім рисунок повторювали з іншого боку півкола. У деяких інтерпретаціях цього рисунку учасники хороводу проходили під «воротами», залишаючи останнього виконавця. Трикутна основа

також простежувалась у найпоширенішому на Слобожанщині хороводі — «Кривому танці». Аналіз танцювальної лексики, яка виникла на Слобожанщині, відбувався у двох напрямках: вивчення тенденцій виконання основних рухів українського народного танцю та лексичних новоутворень, які сформувались у результаті складних асиміляційних процесів, що супроводжували формування народного танцю цього регіону.

Серед найтипівіших ознак втілення основних танцювальних ходів слід виокремити їх загальну легкість виконання, часте зміщення акцентів та різкі нахили тулуба з довільним положенням рук. Виконання вихилясників та тинків ускладнювалося різкими нахилами тулуба в сторони та вперед. Оберти на місці та в парах також характеризувалися постійною зміною напрямку руху. Серед новоутворень слід виокремити появу дрібних вистукувань, які виконувались у напівприсяді, на кшталт дрібних вистукувань, поширених у народних танцях Південноросійського етнографічного району. У народних танцях Харківської, Сумської та Луганської областей не використовували «пересіку», але зміщення акцентів та характерна синкопованість виконання ударів збереглася. Видатний український хореограф К. Василенко зазначав, що вплив російської хореографічної культури помітний навіть у слобожанському гопаку (наявність синкопоутворень, зміщення акцентів), у результаті чого жіночий танець став різкішим, ніж у центральних областях України.

4.2 Легенди та казки

Луганська область, вкорінена в багатовікову історію та розташована на сході України, вражає своєю різноманітністю культурних атрибутів, які складають неповторний мозаїчний образ цього регіону. Кожен елемент культури віддзеркалює багатовимірність та унікальність життя на Луганщині, створюючи культурний пейзаж, насичений традиціями, звичаями та історією. Легенди та казки - це віддзеркалення багатозарової історії та духовності цього регіону.

Своєрідні перекази передають специфіку місцевих традицій та вірувань, розповідаючи нам про неймовірні події та героїв, що стали символами.

Не менш чудовими є й українські народні казки, що записувалися у різні роки на Східній Слобожанщині. У збірці казок, які опублікував у спільноті «Слобідська Україна» в Живому Журналі Андрій Лавриненко, мене найбільше вразила казка «Циган та чоловік», яка була записана п. Залюбовським у Курській губернії, та видрукована у «Працях етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» за 1872-1878 рр. Вразила ця казка мене тим, що цілком подібну до неї я читав у роки свого дитинства, у книжці «Казки Верховини», що була видана в Ужгороді 1970-го року. Вразило мене саме те, що однакові казки, нічим не схожі на казки інших народів, були розповсюджені у двох цілком протилежних куточках України - неподалік від берегів Дону та за горами Карпатами. І це для мене було найяскравішою ілюстрацією слів нашого державного гімну про Українську землю «від Сяну до Дону», а ще найгрунтовнішою аргументацією проти російських великодержавників-імперіалістів та їхніх підлабузників на Україні, які постійно намагаються замулити нам очі, вселивши розбрат поміж українцями Східними та Західними, які нібито не є братами одні для одних. Ці дві казки з двох різних кутків нашої спільної Батьківщини яскраво свідчать про нашу єдність - єдність Соборної Великої України. Казка зі Східної Слобожанщини наводиться мною як можна більше наближеною до мови оригіналу, але за нормами сучасного українського правопису:

«Циган та чоловік». Записана у Курській губернії.

Ішов чоловік шляхом, а над шляхом росла якась деревина. Дивиться чоловік - сидить циган на тому дереві на гілці, і руба її, і вже підрубав зовсім, от-от гілляка уломиться. Чоловік і каже:

- Цигане, цигане, упадеш.

- А почим ти знаєш? Хіба ти Біг? - відіззавсь циган.

- Я не Біг, а ішов, та знаю, що упадеш.

Не поняв віри циган мужикові. Сидить собі на гілці та й цюка. Ще не покривсь чоловік той горою, а циган вже доцюкавсь, що гілка луснула і бебехнув з нею циган на землю. Зараз схопивсь циган і побіг доганяти мужика.

- Батечку, голубчику, - наздогнавши блага циган мужика, - коли ти взнав, що я упаду, то ти знаєш, чи скоро я і умру: скажи, мій голубе, скільки мені на світі жити ще зосталось?

Щоб швидше циган відчепився - «як тричі кашлянеш, то й умреш», - відказав чоловік, що попадає.

- Е, побіжу ж я, та хоч скажу жінці, що скоро вмру, - заголосив циган.

Подавсь циган до жінки, та дорогою задихався та й закашлявся. Тільки що кашлянув у третє, так і розтягся на шляху і лежить ні живий - ні мертвий. Їхав на ту пору тим шляхом пан. Зупинив кучер коней, почав штовхати цигана, щоб устав із шляху. Не ворухне циган. Підходить до його сам пан, торка його ногою, і пита:

- Чом ти, цигане, не підводишся?

- Мені чоловік казав, що я вже вмер.

Розсердивсь пан і звелів кучерові стьобнути цигана батурою. От кучер як стьобне

- мовчить циган, він у друге, у третє... Не змігся циган влєжати, та як схопиться,

- давай панові дякувати:

- Спасибі тобі, паночку, що ти воскресив мене! Мені чоловік сказав, що як тричі кашляну, то і вмру. Я кашлянув тричі, та й думав, що вже вмер. Теперечки побіжу, похвалюсь жінці, що живий зоставсь.

Подібна до цієї казка із Закарпаття була вперше опублікована в журналі «Наш рідний край», № 3 за 1927-й рік.

«Циган і смерть». Закарпатська казка.

Жив-був циган. Пішов він якимось у ліс дров нарубати. Побачив високого, крилатого бука, видряпався на нього, сів на гілляку, та й рубає її стовбура. Проходить повз нього чоловік і питає:

- Що ти там рубаєш?
- Не видиш? Дрова рубаю.
- Та як рубаєш?
- Так, як і всі люди!
- Ой, дивись, а то впадеш звідти, - каже перехожий.
- А ти що, Бог, що все знаєш? - обурився циган.

Чоловік бачить, що тут ні з ким говорити, махнув рукою й пішов собі далі. А циган далі січе сокирою. Цок раз, цок двічі, а гілляка - трісь! Бухнув циганисько на землю, лежить, стогне. Відлежався, відстогнався, далі схопився й біжить за перехожим. Догнав чоловіка й питає:

- Ви, мабуть, пророк, бо й справді сталося так, як ви казали. Якщо так, то скажіть мені, коли я помру?

Посміхнувся чоловік так й каже:

- Помреш тоді, коли нижче хребта в тебе охолоне.

Циган відразу захопився рукою нижче хребта, та холоду там не було, і циган відразу ж заспокоївся.

Поки було літо, циган не боявся смерті. А як настала зима, погано одягнений циган став мерзнути. Прийшли йому на згадку слова, які сказав йому перехожий. Вхопився рукою за місце нижче хребта, а воно холодне, як лід.

- Ой, біда, треба з світом прощатися! - каже циган жінці.

Вийшов на дорогу, ліг і лежить. Чекає смерті. Саме їхав чоловік на ярмарок. На конях дзвоники голосні, господар батогом у повітрі махає. Забув циган про смерть, схопився й тікає. Розсердився чоловік на цигана й давай шмагати його батогищем. Раптом циган згадав про холодне місце й ухопився за нього. А те місце вже було гарячим.

- Дай вам, чесний газдо, доброго здоров'я за те, що ви мені нижче хребта розігріли і від смерті врятували! - подякував циган чоловікові й щасливий повернувся додому [37].

Легенди, як і казки, вбирають в себе колективну пам'ять та ідентичність громади, розкриваючи неймовірні події та героїв, що стали символами Луганщини. Попри те, що казки розповідають про чарівні світи та пригоди, легенди розкривають історичні та міфічні аспекти регіону. Це дозволяє розглядати обидві форми як не тільки розважальні твори, але й як важливий чинник у формуванні культурної спадщини та ідентичності

Старець Пилип. Недалеко від центрального автовокзалу Луганська є старий невеликий цвинтар, на якому стоїть капличка. Там з лівого боку в підлозі покояться мощі старця-диякона Пилипа. Тут завжди людно. Молоді й старші, бідні й багаті приходять просити і дякувати.

Диякон Пилип народився 22 листопада 1858 р. у бідній селянській родині на Чернігівщині. Батьки були побожні й прищепили синові любов до Бога.

Вже з народження Господь вибрав його на Свою службу. Коли уділяли йому св. Тайну Хрещення, то священник побачив у його руках св. Євангеліє.

Спочатку подумав, що то батьки йому вклали в руки цю Святу Книгу. Після хрещення священник дякував, що такий гарний дарунок дали дитині. Але батьки не розуміли, про що йдеться, бо нічого такого не давали дитині й ніхто, крім священника, цього не бачив. Це видіння через якийсь час стало дійсністю. Святе Письмо стало невід'ємним дороговказом протягом усього земного життя старця Пилипа.

Уже в дитинстві були випадки, коли він, дивлячись на людей, говорив їм про їхнє майбутнє. Однак на це часто не звертали уваги. Після смерті батька Пилип з групою односельців вирушив до Луганська в пошуках праці.

До влади прийшла червона комуна. Почалось переслідування віруючих. У цей важкий час Пилип старався усіх потішити, підтримати, скріпити на вірі.

Одного разу він разом з іншими людьми йшов до храму на празник у село Олександрівку. Коли вони проходили через колишній графський сад, старця перестріла група місцевих комсомольців. Вони насміхалися над ним і його вірою в Бога: «Ну ось ти – Божий раб, докажи, що є твій Бог. І не словом, а ділом». Недалеко лежала стара дерев'яна колода. Старець став на коліна біля цього дерева, підняв руки до неба і молився. Потім підвівся, ударив своєю палицею по дереву і сказав: «Дуб цей нехай переміниться в камінь. І цей камінь буде лежати до другого приходу Христа, а потім зацвіте». І сталося чудо. Дерево стало каменем. Сьогодні цей камінь лежить біля могили старця в Луганську. Чимало людей з вірою торкаються до нього і отримують зцілення.

Перед війною багато людей бачили, як Пилип довгими годинами молився. Під час молитви у нього постійно текли сльози. Тужила його душа перед майбутнім стражданням рідного народу. Часто його запитували, що далі буде, а він відповідав: «Німці постріляють, постріляють і підуть геть».

Жив дуже убого. Маленька кімнатка. Замість ліжка – дві дошки. Під голову – цегла, покрита соломою. Ходив у сорочці, піджаку (або зимовій фуфайці) і

кирзових чоботах. Усе, що приносили йому люди, роздавав бідним. Особливо опікувався сиротами і вдовами, часто посилав вузлики хворим у лікарню. Сам їв дуже мало. У понеділок, середу і п'ятницю строго постив.

Спеціально Пилип нікого не лікував, часто говорив: «Я не лікар. Чому до мене йдете?». Але одним дотиком руки зцілював людей і виганяв з них бісів. Та найбільше він молився. Одного разу якийсь чоловік заночував у Пилипа. Прокинувся вночі і бачить: старець ніби на колінах стоїть, руки на грудях схрещені, але підлоги не торкається – в повітрі.

Його подвір'я ніколи не було безлюдним: люди постійно приходили зі своїми бідами. Якщо в неділю приходили люди, які не були на Службі Божій, він їх проганяв, не хотів навіть говорити: «Чого до мене прийшли? Йдіть до церкви». Прийшла одна жінка з церкви і сказала: «Ой, скільки людей було сьогодні в храмі». А старець відповів: «Людей було багато, а душечки всього дві були». У день смерті старця Пилипа багато людей у місті бачили над його хатою вогненний стовп, який здіймався аж до неба.

Життя дякона Пилипа можна в якійсь мірі порівняти з життям італійського стигматика о. Піо. Обидва бачили людські душі, майбутнє людей і були великими молільниками. Отець Піо мав видимі стигми, а старець Пилип усім серцем болів над людською долею і грішністю. Місце життя як одного, так і другого після смерті стало місцем численних паломництв і чудес.

Опис життя дякона Пилипа був би неповний без розповіді про найбільше чудо в його житті. У 1905 р. на завод, де працював Пилип, будівельний матеріал привозили підводами. Четверо робітників вирішили вкрати одну підводу з вантажем, надіючись, що цього ніхто не зауважить. Однак Пилип запитав тих робітників: «А де ще одна підвода? Тут бракує четвертої».

Злодії здивувались, звідки Пилипові відомо про вкрадене. Злякавшись, що він викриє крадіжку, вирішили вбити його. Та Небесна Цариця оберігала свого

угодника і зловмисники стали свідками чуда. Дочекавшись ночі, четверо злодіїв підкралися до Пилипа, який ішов на зміну. Один із крадіїв узяв камінь і хотів ударити Пилипа. У цей час небо засяяло неземним небесним сяйвом. Пилип, підвівши очі догори, почав молитися. Злодії здивовано сказали: «Дивіться, він знову щось бачить».

А Пилип побачив Царицю Небесну, що йшла по хмарах. Боячись різних бісівських підступів, старець почав відмовляти молитву до Ісуса Христа і хреститися. Кожне мовлене ним слово молитви золотими літерами викарбовувалось на небі. Невдовзі можна було відчитати фразу: "Нехай воскресне Бог і розбіжаться вороги Його", яка висвічувалася небесним золотим сяйвом.

Злодії, що були при цьому, бачили лише сильне сяйво, але з причини жорстокості своїх сердець не бачили Цариці Небесної. Уздовж дороги, якою ішла Пресвята Богородиця, Пилип бачив небесних дів, що стояли на колінах. За Пречистою Дівою ішов зі співом монаший чин. Монахи йшли попарно, тримаючи хоругви.

Мати Божа звернулась до Пилипа зі словами: «Волею мого Сина ти опинився тут, у Луганську, і Провидіння Боже привело тебе сюди, для служіння Богові й людям. З цього дня благодать народженого від мене і моя поміч будуть перебувати з тобою. Ти будеш допомагати людям. Молитвою виганятимеш демонів, наставлятимеш і зцілюватимеш людей. За моїм заступництвом тобі ніхто не спричинить шкоди. День мого явління граду Луганському пам'ятай і вчи всіх почитати його. Про місто ж це я скажу, що при кінці світу він наречеться Свято-град Луганський. Багато людей будуть з'їжджатися сюди напередодні тих грізних часів, самі не знаючи для чого. Моя поміч і благословення буде з ними в день Судний. Я буду покровителькою цього місця і перед Богом заступницею». Промовивши це, Цариця Небесна поблагословила Пилипа і зникла в хмарах.

Протягом усіх наступних років Пилип говорив, що об'явлення Божої Матері не було конкретною милістю Цариці Небесної до нього, а милосердям і материнським Покровом для всіх мешканців Луганська.

Ціле своє життя благочестивий старець пам'ятав про цей великий історичний день і закликав усіх луганчан ніколи не забувати тієї Пасхальної радості з приводу чудесної появи Пресвятої Богородиці і її обітниць. Це чудо сталося 13 червня 1905 р. за новим стилем.

Минає ціле століття з дня цього святого чуда – об'явлення і пророцтва Матері Божої Луганської. Це було нелегке, грізне і жорстоке століття, яке випало на долю мешканців міста Луганська та всіх інших міст і містечок, сіл і присілків України... [8, с.49]

Князь Ігор. Відповідно до «Слова о полку Ігоревім», напередодні походу князь Ігор Святославич побачив сонячне затемнення – поганий знак! Проте на половців Ігор все одно пішов.

На річці Каялі князі зазнали поразки від половецької орди під керівництвом ханів Гзи та Кончака. Князь Ігор потрапив у полон, з якого все ж таки зумів утекти, що врятувало його підданих від оплати викупу.

Від моменту історичних подій минуло 835 років. За цей час місце половецько-княжої битви перетворилося на Дике поле, а потім – на ту Луганщину, якою її знає сучасне покоління. Більшість географічних назв була змінена, а через будівництво промисловості змінені й напрямки рік, деякі спеціально «сушили». Тож історики досі не можуть обрати, яка ж сучасна річка була тією легендарною Каялою, про яку йде мова у «Слові о полку Ігоревім». За дослідженням харківського викладача Михайло Гетманця «Слідами князя Ігоря», руські дружини ввечері 9 травня 1185 року переправилися через Сіверський Донець у районі Ізюмського кургану. Тож він вважав, що Каяла – це нинішня Макатиха, а море, про яке згадують у «Слові...», де і потонули воїни князя Ігоря,

– це водойми Слов’янська, адже у давньоукраїнській мові – море та озеро були поняттями тотожними.

А сядьмо, браття,
На бистрі свої коні,
На синій Дон погляньмо...
Хочу, – каже, – з вами, русичі,
Чи списа зломити
При полі Половецькому
Та й наложити головою,
Чи шоломом пити воду з Дону.

Луганських версій існує кілька. Більшість відштовхуються від назви сучасного Сіверського Донця, який у часи князя Ігоря, за словами істориків, називали Доном або Великим Доном.

Луганський історик та драматург Григорій Половинко, який займався вивченням походу князя Ігоря, вважав, що серед тих рік, які називалися у «Слові», є і сучасні водойми. Наприклад, Сальниця – швидше за все, річка Солона, а Сюірлій – Красна. «План половців був досить хитрий: вони відтіснили русичів у безводне поле... Тут є таке – піски в трикутнику між Новокраснянкою, Варварівкою та Кременною. І в цих пісках розстрілювали з луків весь день суботній Ігоревих воїнів. Вночі з суботи на неділю Ігор почав відступати з боєм. Перейшовши знову річку Сюурлій, десь біля сучасної Кременної, він прямував у бік Ізюма. Але в неділю вранці половці його притисли до озера, де нині місто Красний Лиман... Тут і закінчилась трагедія Ігоревих полків», – писав Половинко.

Меч Ігоря знайшли у Кременському районі. Письменник Борис Яроцький у книзі «Следы князя Игоря ведут на Кременщину» писав, що у середині XIX століття на піщаному березі Мечетної селянин Стариков знайшов давньоруський меч. На ньому були вигравірувані слов’янські літери, можливо – це ініціали

власника зброї. Цікаво, що в меча була рукоятка зі срібла, яке за такий тривали період перебування в землі не окислилося. За переказами, меч викупив акцизний чиновник із Харківщини. На цій же території було знайдено сотні наконечників стріл, кілька мечів і безліч предметів від кінської зброї, які мали руське та половецьке походження.

У романі-дослідженні «Велесич» Василь Шевчук також зазначив, що події відбувалися в Новоокраснянці. Але якщо це ймовірне місце бою, тут знайшли меч, то і піхви мають бути? Розкопки підтвердили цю версію. Піхви було знайдено, а знахідки тепер перебувають в історичних музеях у Харкові[59].

Шубін — дух шахт у віруваннях гірників Донбасу. Зазвичай в оповідках добрий, але може бути й лихим. Легенда про Шубіна поширена переважно у шахтарських селищах Донбасу. На Луганщині можна почути кілька варіантів легенди про дух копалень.

Походження фольклорних оповідей про Шубіна також пов'язують з Грушевським рудником (зараз м. Шахти Ростовської області), оскільки в найдавніших записах про Шубіна фігурують саме грушевські вугільні шахти. Легенди про Шубіна були широко відомі на шахтах Кадіївки, Горлівки, Макіївки.

За однією версією, Шубін — загиблий шахтар. За іншою — покутник (газопал), який працював наприкінці XIX ст. на одній із шахт на Донбасі. Він мав дар передбачувати обвали і викиди метану. Тому перед кожною зміною він спускався в шахту і випалював газ. Відтак цим ім'ям шахтарі назвали шахтний дух, який приходить до них на допомогу у небезпечну годину[36].

У шахтарських селищах ходить багато розповідей, про людей, які на власні очі бачили цей дух. Якось у одного чоловіка у шахті вийшов з ладу ліхтар. Опинившись у цілковитій темряві, він повністю утратив орієнтацію. Кількогадинні мандри виробками не привели його до виходу. Шахтар упав у відчай, як раптом удалині побачив вогник. Наблизившись, він розгледів фігуру,

що тримала проблісковий маячок. Чоловік не злякався, а слухняно пішов за нею аж поки вона не вивела його з лабіриту темряви. Деякі шахтарі стверджують, що Шубін буває добрим або злим залежно від того, з якою людиною він зустрічається.

Легенди про лихого Шубіна

Не в усіх легендах Шубін виступає як втілення добрих сил. Шахтарі з Антрацитівського району стверджують, що цей привид мстивий і часто лютує, від чого у шахтах трапляються аварії.

Існує легенда про те, як колись давно в одне донбаське селище у пошуках кращої долі забрів один заробітчанин. Він завітав до корчми, де звернувся до відвідувачів із проханням допомогти влаштуватися на роботу. П'яні шахтарі відповіли, що спершу вони перевірять його на ділі. Для цього новачку слід було спуститися у шахту, запалити смолоскип і пройти кілька метрів штреком. Якщо не злякається, значить зможе стати шахтарем. Прибулець навіть не здогадувався про справжню мету цього випробування. У дійсності шахтарі хотіли з'ясувати, чи є у копальні метан, який постійно чинив чимало лиха на цій шахті. Якщо газ є, то вибухне, і таким чином це врятує життя тим шахтарям, які працюватимуть наступного дня. Якщо нема, то тим краще для новака. А буває, що при певній концентрації газ не вибухає, а випаюється. Ось для такого випадку чоловіка одягли у шубу, щоби захистити від опіків. Заробітчанин зробив усе, що йому звеліли. Але, на нещастя, стався вибух.[35]

З того часу його дух тиняється підземними ходами і мститься шахтарям за скоєну кривду. Іноді він стає просто-таки ненажерливим і тоді на шахтах відбуваються жахливі аварії, які забирають життя не в одного десятка шахтарів. По загиблому ніхто і ніколи не відправляв панахиди, щоби назавжди упокоїти його душу. Та й ім'я його нікому невідоме. Називають лише шубиним (пишеться з маленької літери), оскільки, як розповідають, він ходить у шубі, яку дали йому

колись шахтарі. Щоб прогнати з луганських копалень лихий дух, митрополит Іоанникій спеціально спускався в одну із шахту Свердловського району і служив там молебень.[59]

Важливо враховувати, що ці різні форми народної творчості взаємодіють і взаємопоєднуються, формуючи особливий культурний контекст регіону.

4.3 Культурні атрибути Луганської області.

- **Капусняк з рибою** - це пісна страва. Готується вона на трапезу в піст. Кожного року, в селі Павлівка відзначається престольне свято «Петра і Павла», під час цього заходу і готується спільна трапеза. І якщо свято припадає в піст чи у середу або п'ятницю, то ми готуємо всі страви пісні, в тому числі і капусняк з рибою.

За словами місцевої мешканки Кривич Людмили Григорівни, її бабуся Лавренко Євдокія Пантеліївна та мати Панченко Ганна Пилипівна започаткували традицію куховаріння та споживання цієї страви на Престольні свята, толоки (обмазують побудовані будинки глиною) де збиралося майже все село.

Вік носіїв елементу нематеріальної культурної спадщини – від 35 років до 68 років. Традиція приготування капусняка передається від покоління – до покоління - всередині однієї сім'ї села Павлівка – це сім'я Кривич Людмили Григорівни. «Павлівський капусняк з рибою» занесений до Луганського обласного Реєстру нематеріальної культурної спадщини.[17]

- **Весільний обряд випікання різки сім'ї Костенко-Кушнарєвих**
«Весільний обряд випікання різки сім'ї Костенко-Кушнарєвих» - це обряд підготовки та випікання весільної різки, або весільного дерева, яким прикрашали весільний коровай. Весь процес супроводжується піснями, прикметами, заговорами на щастя-долю для молодят. За ступенем відповідності традиційній народній культурі, елемент є інтерпретованим, основа якого є автентичною.

«Весільний обряд випікання різки сім'ї Костенко-Кушнар'євих» - елемент нематеріальної культурної спадщини, суть якого полягає в комплексі дій, що супроводжують процес виготовлення, випічки «весільного дерева», «різки», яким прикрашався стіл молодят на весіллі. Цей обряд є сакралізованим, адже супроводжується молитвами та замовляннями на щасливе подружнє життя молодих, прикметами та обов'язковими діями. По закінченню весілля, весільну різку розбирали та дарували гостям на знак вдячності за їх дарунки. Цей процес також супроводжується прикметами та звичаями. [33]

- **Новопсковський куліш**

Куліш є споконвічною стравою українців. У заможного козацтва та селянства його готували на м'ясному або рибному відварі, що для біднішого селянства було недоступною розкішшю. Куліш було легко готувати і в польових, і в домашніх умовах. Існує багато рецептів приготування кулішу. Для Новопсковщини характерне приготування цієї страви зі свининою.

В казані розтоплюють сало, до нього додають м'ясо, порізане шматочками і обсмажують, далі кладуть посічену цибулю. Коли цибуля зазолотіє, доливають воду, та в ній відварюють картоплю, після чого товчуть та разом з пшоном і повертають в казан. Після того, як пшоно звариться, вливають збиті сирі яйця. Окремо розтовкують невелику кількість нарізаного сала з сіллю, часником та цибулею, додають до кулішу разом з зеленню. Обов'язкова умова — страва готується на вогні під відкритим небом.[39]

- **Виконавське мистецтво ансамблю бандуристів Біловодського району**

Носії елемента - керівник ансамблю бандуристів Біловодського районного Будинку культури Волошина Лариса Анатоліївна, учасники ансамблю, випускники Біловодської школи мистецтв по класу бандури

Опис елемента: Біловодщина славиться своїми виконавськими традиціями. Уже багато років дарує свою майстерність прихильникам народного

інструментального та вокального мистецтва ансамбль бандуристів Біловодського районного Будинку культури, якому у 1999 р. присвоєно звання «народний». Керівником ансамблю вже багато років працює випускниця Луганського музичного училища Лариса Волошина. Народний ансамбль бандуристів є сьогодні унікальною одиницею, яка протягом довгих років сформувала своє творче обличчя, свою історію та традиції. Вона складається з небайдужих майстрів, котрі роблять все, що в їхніх силах, щоб виконавське мистецтво гри на бандурі могло жити та розвиватись.

- **Обряд випікання хлібу в с. Городище Городищенського старостинського округу Біловодського району**

Носії елементу - мешканці с. Городище Біловодського району, а саме: члени родин Чепіг та Овчаренків.

Опис елементу: Випікання хлібу – традиційне ремесло, яке зараз зникає з повсякденного життя селян. В селі Городище цей обряд зберігається, продовжується та передається молодому поколінню родин Чепіг та Овчаренків. Випікання хлібу в цій родині стало не просто звичайною справою, але й урочистою, присвяченою до визначних свят та подій. Ці родини використовують старовинні рецепти хлібу, які передаються вже багато років з покоління в покоління.

- **Традиційне ремесло бджільництва Сватівського району**

Носії елементу - мешканці сільських громад Сватівського району.

Опис елементу: Саме бджола стала символом м. Сватове та Сватівського району на згадку про давнє заняття перших поселенців та як символ працелюбності сучасних мешканців. Минуло вже більше 350 років, а в районі зберіглося традиційне ремесло бджільництва. Сьогодні цю традицію продовжують багато місцевих. Хтось для душі, хтось для невеликого заробітку, а хтось для серйозного

бізнесу. Знання та вміння сватівчан передавалися із покоління в покоління. Армія сватівських бджолярів налічує сотні послідовників давнього промислу.[49]

- **Традиція випікання лесенок з костиліком у смт. Борівське Луганської області**

Носії елементу - громада смт. Борівське.

Опис елементу: Лесенки з костиліком у смт. Борівське - обов'язковий атрибут святкування Вознесіння Хрестового майже у всіх родинах селища. Жінки в родинах отримують знання і навички від своїх матусь, бабусь та інших старших родичок. Випікають лесенки з костиліком на 40-й день після Великодня. Мешканці селища кажуть, що під час Великодніх свят Христос знаходиться на землі, а на Вознесіння Христове кожна родина його проводить, за допомогою лесенок та костиліка.

- **Кудряшівська весільна різка**

Носії елементу - мешканці с. Кудряшівка.

Опис елементу: В народі вважають – поєднання різок і хліба символізують єдність двох родів. Це - весільний кулінарний виріб, який використовують у с. Кудряшівка під час весілля. Весільна різка - обрядове деревце, гілки дерева, яке втикають в весільний коровай. На кожному гілку ліпили шматочки солодкого тіста, запікали, а потім прикрашали квітками, калиновими ягодами, шишками хмелю, кольоровими стрічками. Рецепт весільних різок передавався з покоління в покоління в сім'ї Васильченко (Пилипко) Надії Олександрівни, яка представляє вже четверте покоління майстринь с. Кудряшівка.

- **Білолуцьке лозоплетіння**

Носії елементу - родина Гайцуренко - мешканці смт. Білолуцьк.

Опис елементу: У селищі Білолуцьк лозоплетіння одне з найдавніших ремесел по виготовленню господарсько-побутового призначення та художніх виробів. В наші часи, дякуючи народним майстрам декоративно-ужиткового мистецтва

Луганщини Володимиру та Ользі Гайцуренко, лозоплетіння на теренах Білолуцька набуло нового розвитку. Лозоплетіння на Білих Луках, нині смт. Білолуцьк набуло широкого розвою у другій половині ХІХ ст. Лоза – найпоширеніший природний матеріал, який завдяки своїй міцності і зручності в роботі став основою для виготовлення різноманітних побутових виробів великих і малих форм.

- **Домашні дріжджі села Новобіла**

Носії елементу - мешканці с. Новобіла.

Опис елементу: Люди давно помітили властивості бродіння хмелю і стали застосовувати його в різних продуктах. Мешканці с. Новобіла застосовують його і досі в приготування домашніх дріжджів, бо хміль – це необхідний і найважливіший продукт для їх приготування. Для того, щоб мати можливість готувати дріжджі з хмелю цілий рік, його потрібно правильно заготувати і зберігати. Виготовлення домашніх дріжджів на хмелевій заквасці, у Новобілому ще називають «затіркою». З давніх давен мешканці села виготовляють з домашніх дріжджів хлібні вироби та квас.

- **Традиція приготування узвару в с. Калмиківка Міловської селищної територіальної громади**

Носії елементу - мешканці с. Калмиківка, родина Харківської Вікторії.

Опис елементу - Узвар з яблук вважається одним з найдавніших солодких напоїв в українській кухні. Традиція приготування узвару склалася ще в той час, коли фрукти росли тільки в лісі, і наші предки збирали ці дички, і сушили для подальшого приготування. Оскільки лісові плоди неможливо вживати у свіжому вигляді із-за терпкого і дуже кислого смаку, їх доводилося сушити, щоб пом'якшити його. Назва напою походить від слова «заварювати», так як фрукти тільки доводять до кипіння, а не піддають тривалому кипінню.

- **Традиція приготування квашеної капусти с. Діброва Міловської селищної територіальної громади**

Носії елементу - мешканці с. Діброва, родина Золотухіних.

Опис елементу - Квашена капуста – національна страва української кухні, яку подають як і до святкового, так і до повсякденного столу. В давнину капусту квасили у великих діжках, які ставили у прохолодне місце. В сучасній кулінарії капусту квасять невеличкими порціями в скляних банках, відрах. Найчастіше квашену капусту подають на стіл в якості закуски або ж як самостійний салат. На її основі також готують перші страви, наприклад, борщ, капустняк. Також використовують в якості начинки для вареників та пиріжків.

- **Випікання обрядових пташок у селі Михайлівка на Новоайдарщині**

Носії елементу - мешканці с. Михайлівка, родина Сорокіної Алли.

Опис елементу - у давнину, 23 березня, удень повернення з вірою усіх птахів, виходили наші предки оглядати весняне поле. Несли з собою хліб-сіль та цілий кошик пташок-жайворонків, випечених на передодні удень 40 Святих Мучеників. Приходили, вклонялися землі-матінці, просили її про добрий врожай у новому хліборобському році. Потім обходили поле і клали на кожному з його кутів по випеченій пташці для тваринок, щоб задобрити їх, і ті не попсували ниву. Наступного дня дивилися, чи пригостилися звірята. Добрим знаком було коли жодної випеченої пташки не знаходили на місці. Інших пташок роздавали дітям, у яких теж була своя традиційна місія – закликати весну. У с. Михайлівка таких пташок ще називають «хрестці», бо основою їх виготовлення є невеликий хрест з двох смужок тіста.

- **Знання та практики цілющих трав Старобільського краю**

Носії елементу - травники, мешканці сіл Сенькове, Підгорівка, Курячівка, Лиман, Титарівка та м. Старобільськ.

Опис елемента - Старобільщина славиться унікальним комплексом рослин, що зростають на крейдяних відслоюваннях, на пісках, у прибережній зоні річок. Рослинність Старобільського степу містить в собі види-ендеми, що зустрічаються тільки в цьому регіоні. Травники використовують властивості лікарських рослин у нетрадиційній медицині.

- **Обряд заплітання весільної коси в селищі Білокуракине**

Носії елемента - мешканці селища Білокуракине Білокуракинської територіальної громади.

Опис елемента - Здавна дівочі коси вважалися символом зовнішньої і внутрішньої краси, показником охайності, а також надприродного зв'язку із Всесвітом. В даній місцевості коси заплітають в два ряди, додаючи кольорові стрічки. Обряд починався з того, що дівчина сідала на діжку з кожухом і старша дружка заплітала їй коси й прикрашала їх різнокольоровими стрічками – так, щоб вони висіли вздовж спини, а інші дружки співали пісень, в яких оспівується дівоча краса, чистота і порядність «молодої». Одягали дівчину в традиційне українське вбрання та взували в червоні чоботи [450].

4.4 Народний одяг

Народний одяг займає особливе місце в колекції. Його, без перебільшення, можна порівняти з духовною скарбницею народу. Адже постійно змінюючись, він втілював уявлення народу про навколишній світ, відтворював розвиток звичаїв та вірувань, виконував оберегову функцію. В ньому відображений художній смак та естетичні погляди людей. Специфіка колекції народного одягу початку XIX–XX ст. визначається особливостями історичного розвитку Луганського краю й специфікою його етнічного складу. Великий вплив на формування місцевого ансамблю народного вбрання мали два процеси – процес заселення та процес урбанізації регіону.

Швидкі темпи промислового виробництва призвели до ліквідації дрібного селянського господарства. Також згоралося й домашнє виробництво тканин та одягу, поступово витісняючи новими, виготовленими здебільшого з фабричної тканини, традиційні елементи вбрання. Процес заселення краю розпочався в XVII ст. й тривав до початку XX ст. Переселялися на вільні землі перш за все козаки, запорозькі та донські. Також приваблював регіон і селян з українських та російських губерній. Українські переселенці – це вихідці переважно з Київщини, Полтавщини і Чернігівщини. З Курської, Воронежської губерній переїздили російські селяни. Частина сучасної Луганської області певний час входила до складу Області Війська Донського, що накладало свої стани відмінності на одяг її мешканців.

Таким чином, народний одяг жителів Луганщини складається з 3 типів костюмів: українського, російського та донського козацтва. В колекції народного одягу музею відбито всі ці особливості. Вона включає в себе більш ніж 310 музейних предметів: сорочок, спідниць, шарафанів, поньов, керсеток, кофт, фартухів, поясів, верхнього одягу, головних уборів, взуття, різноманітних прикрас. Краще за інші в колекції представлений український народний костюм.

Майже до початку XX ст. єдиним видом натільного одягу не лише на Луганщині, але й по всій Україні була сорочка. Українських чоловічих сорочок в музейній колекції зберігається 10 штук. Три з них знайдені в Білокуракінському, дві – в Новопокровському районі, по одній в Кремінському, Новоайдарському, Марківському та Слов'яносербському районах.

Про останню сорочку відомо, що вона з Луганської області, але точне місце її побутування не встановлене. Матеріалом для сорочок слугувало біле лляне, чи конопляне, саморобне полотно або «крамна» купована бавовняна тканина. В колекції рівномірно представлені обидва види сорочок. Взагалі, більшість дослідників відзначають білий колір українських сорочок, як найхарактернішу їх

особливість. Підкреслюється білий колір і в народній творчості: «Як неділя, то й сорочка біла», «Як мати рідненька, то й сорочка біленька».

Всі колекційні сорочки – трапецієподібного силуету, розширеного за допомогою бокових клинів, з вшивними звуженими до низу рукавами. За винятком Новописьковської сорочки з відложним комірцем, всі мають комірць-стойку з планкою вздовж розрізу на грудях. В п'яти з них розріз на грудях косий, так звані «косоворотки», що є запозиченням традицій російського крою. Оздоблені сорочки вишивкою – хрестиком, в червоно-чорному або ж чорному кольорі; по комірцю, по планці на грудях та краям рукавів вишитий геометрично-рослинний орнамент.

В результаті аналізу колекції чоловічих сорочок стає очевидним вплив на український народний костюм одягу городян-робітників, переважна більшість яких були росіяни. Косоворотки стають святковим одягом, витісняючи звичайні сорочки в буденне вбрання. Досить довгий час етнографічна колекція комплектувалася без уточнення даних, де саме побутувала ця річ; вказувалося лише місце її придбання. В деяких же виробках без географічної прив'язки неможливо встановити етнічну приналежність одягу. Особливо це стосується одягу початку ХХ ст., що створювався під величезним впливом міської моди й тому не мав яскраво вираженої приналежності до ансамблю вбрання певного народу. Так, до колекції музею входить 11 сорочок, ідентифікувати які тільки за кроєм та орнаментикою неможливо.

Колекція жіночих сорочок нараховує 69 експонатів. Більшість – 25 сорочок з Білокуракінського району, 7 – зі Старобільського, 6 – з Новописьковського, 5 – Марківського районів. По три сорочки зі Станично-Луганського, Краснодонського та Біловодського районів. Дві сорочки з Новоайдарського району та по одній з Перевальського й Кременського районів. Зберігаються ще 12 сорочок, що побутували в Луганській області, про які більш конкретних даних немає.

Майже всі сорочки з саморобного конопляного полотна. Сім сорочок з фабричної тканини. На Луганщині переважають сорочки полтавського типу: «...відсутність коміра, уставок, пришиті по основі тканини рукава, присборені біля уставок, з чохлами на кінцях. Але на Луганщині сорочки такого фасону мали рослинний орнамент, вишитий хрестиком в червоно-чорній або червоно-синій гамі, що було характерно для центральної Київщини. А типовою для Полтавщини «біллю» і вирізуванням на Луганщині прикрашали сорочки з суцільно кроєним рукавом». Абсолютна більшість сорочок являють собою стан або відрізну сорочку, додільних менше. Особливо цінною є сорочка, на плечових вставках якої хрестиком в червоно-чорній гамі вишитий архаїчний візерунок: дві трьохчастні композиції зі світовим деревом в центрі й двома птахами по боках. Під ним прямою лінією окреслена земля. Таким чином, на території Луганщини існував своєрідний локальний варіант української чоловічої і жіночої сорочки. Безпосередньо на сорочку одягали поясний та нагрудний одяг. Такий тісний взаємозв'язок вимагав відповідності їх форм і художнього вирішення. Замість традиційних українських плахт, кольорових запасок поширюються «шарафани» (назва походить від російського слова «сарафан»). В музеї представлені шарафани з Марківського та Білокуракінського районів. «Шарафан» з с. Павлівка Білокуракінського району [48] вирізняється серед інших багатством художнього оформлення: біля поясу заложені широкі складки, по подолу настрочена смуга чорного плису й вузька шовкова стрічка зеленого й червоного кольору. По плису йде рослинний візерунок, виконаний тасьмою. Доповнювали поясне вбрання жінок фартухи, пояси, накладні кишені. Фартухи в народі називались «завісками», побутували вони в Перевальському, Слов'яносербському й Кременському районах. Більшість поясів, плетені з червоних вовняних ниток, по краям оздоблені торочкою (Білокуракінський, Новоайдарський райони, Полтавська і Сумська області). Українські селянки любляли носити пришиті до поясу

різноманітно прикрашені накладні кишені. Зразки таких кишень зберігаються в музеї. Поверх сорочки жінки одягали керсетки, кіраси або ж кофти.

В колекції нараховується 16 керсеток. Керсетки виготовлялися з чорного плису, вовняної чи бавовняної тканини. «Керсетки щільно облягали стан до талії, а нижче – розширювались за допомогою клинів і бантових складок. Застібки на гачках або гудзиках розміщувались по центру або з боку. Керсетки Луганщини були коротші, ніж середньодніпрянські (до стегна). Довжина керсеток збірки. Головною особливістю луганських керсеток було те, що верхня частина (до лінії талії) була довша, ніж нижня». В с.Євсуг Біловодського району знайдена безрукавка з темно-синього оксамиту – «кірас». Трапецієподібного силуету, вона має круглу горловину, застібки на пувицях. Виріб декорований стрічками чорного оксамиту.

Поступово під впливом міської моди розповсюджується вбрання з фабричних тканин – кофти. «Тривалий час кофти побутували паралельно з традиційними вишитою сорочкою та керсеткою, чимдалі більше утверджуючись завдяки своїй зручності. Спочатку їх одягали на сорочку, а пізніше й замість неї, поступово перетворюючи останню на білизну» [38]. В музеї зберігається по одній українській кофті зі Слов'яносербського, Марківського та Новоайдарського районів. Дві виготовлені з бавовняної (зеленого та коричневого кольору) тканини, третя – на ваті з чорного сатину. Силует трапецієвидний, спинка розширена за рахунок бокових клинів, але у двох випадках застібка є, а в третьому відсутня. Виділяється оздоблення новоайдарської кофти: вузька «косичка» й зубчики з основної тканини в поєднанні зі смугами чорного плису. Верхній осінньо-весінній одяг, який зберігається в музеї – це свити, в данному випадку жіночі.

Традиційне селянське взуття краю в колекції репрезентують личаки та постолі. Цікаві різні види жіночих головних уборів, з якими можна ознайомитися в музеї – це хустки, шалі, очіпки. Очіпки носили заміжні жінки. В колекції

зберігаються 3 українських очіпки (встановлене місце побутування лише одного, в Троїцькому районі). Таким чином, більшість речей українського костюму колекції побутували в північній частині Луганщини – районах Слобожанщини. Значно менше речей ми зустрічаємо з південної частини (Слов'яносербського району та ін.), що пояснюється швидкою урбанізацією цього краю й більшим впливом міста на народну культуру. Але етнографи відзначають обов'язкову наявність в цих районах українського костюму. Дослідження матеріалів колекції ЛОКМ дозволяють говорити про існування на Луганщині локального варіанту українського костюму Середнього Подніпров'я, про поступовий перехід від традиційного вбрання до одягу міської моди.

Переселенці з Росії принесли до нас свій своєрідний ансамбль народного вбрання. Чоловічі сорочки російських селян представлені зі Слов'яносербського та Новоайдарського районів області. П'ять з них тунікоподібні з саморобного конопляного полотна та дві – святкові з фабричної тканини (ці мають плечові шви). За винятком однієї, всі сорочки-косоворотки з комірцем стойкою. Краї рукавів, горловину оздоблювали вишивкою. Одна з сорочок с. Гречішкіне Новоайдарського району орнаментована цікавою монохромною вишивкою з архаїчним мотивом – «олень». Жіночий одяг російських селянок демонструють 18 сорочок з Новоайдарського й 3 – зі Слов'яносербського районів. 11 з них виготовлені з фабричних тканин, підстава – полотняна. Це – відрізні, комбіновані сорочки з плечовими вставками, пришитими по пітканню. Горловина оформлена вузькою обшивкою. По краю рукава дрібні складки утворюють обшивку. Плечові вставки прикрашені «фарботкою», тобто фабричним мереживом з підставою. Матеріалом для інших 9 сорочок слугувало саморобне полотно. Вони бесполікові, рукава пришиті до горловини. Опліччя рукавів оздоблене в червоно-сірій, червоно-чорній гамі, вишивкою хрестиком або «набором» червоними нитками. Горловина й край рукавів призібрані і обшиті смужками тканини.

Своєрідним видом жіночого поясного вбрання відомого у всіх східних слов'ян з глибокої давнини є поньова.

Подібна поньова [51, с.191-198] була виявлена в смт. Новоайдар. Одним з показників впливу міста є поява в традиційному костюмі і українців, й росіян, такого елемента вбрання як спідниця. До колекції входять 10 російських спідниць зі Слов'яносербського та Новоайдарського районів. Вони здебільшого темно-червоного кольору, призібрані в складки біля поясу, прикрашені яскравими різнокольоровими стрічками, іноді чорним мереживом. Козачки любили носити різноманітні кофти: 2 зі Станично-Луганського району, місце побутування ще 2 невідоме. Особливо цікаві дві з них. Ці вироби по фасону нагадують кофти – «матене». До кофти одягалася спідниця з широкою нижньою оборкою – «бризжею». В колекції зберігаються 4 таких спідниць. Популярними були чорні мережані шалі. Переважну більшість речей демонструє Станично-Луганський район.

Взагалі, костюм донського козацтва виокремлюється серед інших. Основною відмінністю від селянського одягу є наявність форми й менше використання саморобної тканини. Виразним штрихом одягу будь-якого народу виступають різноманітні прикраси. Репрезентують колекцію: 5 пар серіжок; 5 пар бус; 2 запонки, 2 перстні та 2 натільних хреста. Окрасою колекції є нечисельна, але дуже яскрава колекція дукачів. Таким чином, колекція народного костюма Луганського обласного краєзнавчого музею є важливим джерелом вивчення історії та етнографії краю. Дозволяє простежити локальні варіанти українського і російського костюмів та костюму донського козацтва, визначити взаємний вплив сусідніх культур. Проаналізувати вплив міської моди на народну культуру. Простежується історико-етнографічне районування регіону та специфіка кожного з них (карта розповсюдження народного костюму за матеріалами колекції народного костюму кінця XIX – початку XX ст. ЛОКМ). Так,

Слобожанщина найкраще зберегла український ансамбль вбрання, в значно меншій мірі зберігся він в південній частині краю.

Особливістю луганських вишивок є поліхромні візерунки, виконані хрестиком, грубою ниткою, завдяки чому створюється враження рельєфності. Традиційним є поєднання різних за фактурою ниток, що також додає рельєфності візерунку. Тут здавна вишивали хрестом і гладдю. Вміння вишивати на Луганщині передавалось із покоління в покоління. Цікаво, що народному ремеслу навчали дівчаток вже дошкільного віку. Бо, за традицією, на день сватання у юнки мало бути не менше 12-ти вишитих рушників.[25]

4.5 Весільні обряди

Весільні традиції, будучи невід'ємною складовою етнокультурної історії народу, містять давні форми укладання шлюбу, весільних дійств і взаємостосунків у сім'ї. Протягом століть у структурі духовної та матеріальної культури зберігається закодована в обрядах і звичаях інформація, на якій базуються уявлення сучасників про шлюб, весілля, сім'ю. Формування весільного обряду на території Слобідської України, зокрема в межах Луганської області, відбувалося під впливом міжетнічних культурних взаємодій, що визначило локальні особливості весільного обрядодійства українсько-російського порубіжжя.

Основу даного дослідження становлять польові матеріали, зібрані авторкою в селах Луганської області: в українських – Танюшівка Новопсковського району, Бондарівка Марківського району, Калмиківка Міловського району

У статті здійснено спробу з'ясувати спільні й відмінні риси в обрядовій, атрибутивній, термінологічній структурі весілля на території українсько-російського пограниччя. Хронологічно польові матеріали охоплюють першу половину ХХ ст. і базуються на інформації, отриманій від жінок середнього та

похилого віку, які або вийшли заміж в означений час, або знають про особливості весілля зі слів матерів. Досліджувані в роботі райони в географічному плані межують один з одним і загалом складають північно-східну частину Луганської області.

На думку Д. Багалія, «...велика сила народу прийшла в Слобідчину із Гетьманщини, з Лівобережжя, але більша частина їх належала до тих, що прийшла в Лівобережжя з Правобережжя».

На Луганщині весільний сценарій починався з договору про шлюб, який в українців називали «сватанням». Структура цього звичаю була такою. До хати дівчини приходили батьки молодого зі сватом, інодіще й зі свашкою, і з молодим. Ініціативу брав у свої руки найактивніший одружений чоловік з кола знайомих чи близьких, якого на одній і тій самій території називали по-різному: «сват», «старший сват», «дружко». Традиційними на українському «сватанні» були формульовані метафоричні тексти, де фігурували такі персонажі, як «куниця» і «мисливець», «голуб» і «голубка»: «Ми, мисливці, довго шлялися, ходили, блукали, поки на слід напали. А слід веде з вигона додвору, а з двору в хату, в якій ви передержуєте куницю, красну дівицю». Під час розмови молода перебувала в іншій кімнаті. Якщо батьки погоджувалися на шлюб, молода виходила з кімнати і кланялася батькам та гостям. Звичай уклонятися громаді під час весілля відомий ще із часів донського козацтва.

У сценарії місцевого весілля також спочатку звучить словесна згода молодих на шлюб, після чого молода повинна була розрізати хлібину ножом, колодку якого обов'язково обмотували рушником. А сват промовляв такі слова: «Тепер ти одрізала своє дівоцтво, уже ж ти не дівка будеш, а молодиця. Підеш заміж, знай, щоб рано-рано сухе полотенце висіло на кілочку; віник – щоб вимела все, і на двір не винось, щоб люди не бачили». Отримавши згоду батьків на весілля, сват діставав пляшку горілки і хлібину, клав їх на стіл і казав: «Прийміть наш хліб-сіль». Із цього моменту батьки нареченої і нареченого вважалися сватами.

В українських селах побутувало три варіанти звичаю щодо домовленості про шлюб: 1) простий обмін хлібом 2) перерізання хлібини молодою навпіл, або на чотири частини 3) розламування хлібини. В українських селах передвесільну вечірку називали «підвесілок». Місце проведення обряду - хата дружки, час проведення – напередодні весілля. В українців був звичай спеціально запрошувати на «підвесілок» дівчат, хлопців, старшого віку чоловіків і жінок. До кожного з гостей молода несла «шишку» – головний атрибут запрошення на «підвесілок». У хаті молодої дівчата сідали застіл, чекаючи на приїзд молодого з хлопцями, а старші люди, з метою отримання своєрідного «викупу» за звільнення для молодих їхнього майбутнього «спального ложа», спеціально ставали на піл. По прибутті молодого старших гостей частували чаркою горілки й «шишкою», після чого ті залишали хату, даючи можливість молоді проводити дівчину заміж. Очевидно, цей обряд можна віднести до обрядів переходу, оскільки в ньому простежуються два перехідні аспекти: перехід від статусу «дівчини» і «хлопця» до статусу «жінки» і «чоловіка» через звільнення спального місця як перехідного атрибута, віковий поділ присутніх – молодь не виступала як учасник обряду, перехід відбувався лише за участю старших людей –представників наступного життєвого циклу. У такий символічний спосіб старші родичі (жінки і чоловіки) поступалися місцем молоді, яка мала, створивши сім'ю, народжувати дітей.

В українських селах «свашки» (старші жінки з родини молодого) у суботу «їхали за приданим», через що їх називали «приданки». Ліжко разом з постіллю виносили на вулицю, гарно застиляли, після чого «свашки» з іншими сусідськими жінками дивилися, чи гарне придане в молодої, чи ні. Вони підкидали подушки вгору, перевіряючи, наскільки ті легкі, і при цьому голосно «хіхкали».

Невід'ємною складовою передвесільних звичаїв було випікання весільного хліба й улаштування весільного деревця. Технологія виготовлення весільного хліба «коровая». Спочатку випікали основу – «лежень». У лежень утикали гілки, які називали «різки». Їх виготовляли з нарізаних зубчастих шматочків тіста,

якими обмотували спеціально оброблені гілки вишні. Усе це випікали в печі. «Коровай», прикрашали цукерками, калиною, квітами і стрічками. Напередодні вінчання, увечері, весільний хліб доставляли в хату молодого. Відповідальних за «коровай» пригощали чаєм із цукерками й печивом, співали «коровайницьких» пісень. У деяких українських селах на весіллі було два весільних хліба: «лежнем» називали коровай, який готували в молодого, а в молодій весільний хліб називали власне «короваєм». Серед іншої весільної випічки на території Луганської області виробляли також «єжики», які символізували цнотливість молоді. Про це свідчить такий звичай: коли молодий приїжджав забирати молоду, «дружок» (друг молодого), намагався вкрати «єжика», а «дружки» (подруги молоді) усіляко перешкоджали цьому. Якщо дівчина втратила цноту до весілля, то в середину «єжика» клали повидло, а якщо йшла заміж чесною – «єжик» був без начинки. З'їдали таку весільну випічку на другий день весілля після першої шлюбної ночі.

Виразним у передвесільному циклі був момент улаштування весільного деревця як символу початку нової сім'ї. Українці його називали «гільце». Деревце могли робити як у хаті молоді, так і в молодого під час проведення власне «підвесілка» або в будь-який інший день напередодні весілля.

Зазвичай вінчалися в неділю. У цей день, зранку, дві найближчі подруги молоді готували їй до вінця: одягали фату, віночок з воскових квітів, світле плаття, білі чобітки, на груди прикріплювали весільну воскову квітку. Молода підходила до батька, матері, старших братів і в кожному разі просила в них прощення, дякувала за своє виховання. В українців дівчина також висловлювала подяку батькам, після чого вони давали їй своє благословення. Молоду проводжали за стіл, на якому були «коровай» і «йожики», а також різноманітні страви. Подруги сідали поряд і, чекаючи сватів від молодого, співали пісень. У цей час у молодого готували екіпаж для «весільного поїзда» – запрягали коней у «тачанку», «лінійку» або «бричку». В окремих українських селах на означення

«весільного поїзда» вживали поняття «бесіда» (у стародавній літературі – «зібрання групи людей»). Спочатку молодого і «поїжджан» частували за столом, після чого батьки благословляли сина, і «весільний поїзд» вирушав за молодою. З приїздом «весільного поїзда» відбувався ритуал «викупу» молодої, що існував в усіх досліджуваних селах. Спільними для різних сіл було кілька обрядових етапів весілля: молодих обов'язково садовили на кожух на «посад», батьки благословляли дітей іконами і частували гостей. Проводжаючи молоду, «свашки» співали пісень: Ой, помалу, дружки, йдіте, Пилом не пиліте, Щоб наша пава Пилом не припала. «Викуп» молодої проходив у декілька етапів. На перші дві пропозиції «викупу» «свашки» не погоджувалися і лише за третім разом приймали «відкупне» (горілку, гроші тощо), пропускаючи прибулих у двір.

Зустріч після вінчання. Батьки молодого виходили на поріг з іконою Спасителя благословляли дітей. Водночас «свашки» обсипали молодих хмелем, зерном, сушеним тереном, цукерками, дріб ними монетами. Молода запрошувала гостей за стіл, які сідали в певній послідовності: у центрі – молоді, збоку від молодої – її рідні, збоку від молодого – його рідні. Неодружена молодь вітала молодих і йшла з хати. Інші гості продовжували пити, їсти, співати, танцювати. На столі перед молодими лежав «коровай» молодої і «коровай» молодого з «різками». Перед ними були також дві пляшки горілки і дві дерев'яні ложки, перев'язані червоною стрічкою. В українських селах пляшки з горілкою або вином, перев'язані червоною стрічкою, називали «покраса». Пити молодим у цей день забороняли. Обдаровування молодих відбувалося в перший день весілля після третьої чарки. Кожному гостеві підносили круглу булочку – «шишку» і чарку горілки. При цьому «дружко» обходив гостей з випивкою, а «свашки» роздавали «шишки».

Ближче до вечора переходили до обряду «покривання» / «повивання». Дві «свашки» або заміжні жінки від молодої та молодого вели молоду у віддалений куток, де за розтягнутою великою хусткою або покривалом швидко розплітали

дівочу косу, потім заплітали дві коси з кісничками й укладали особливим чином на маківці. Жінки пов'язували молодій хустку, приспівуючи: Покриванка плаче, покривається хоче, не так покривається, як поцілуватися. Після цього «покривальниці» тричі цілувалися. Відтак дівчину вважали молодицею. Гості починали вітати молодих із законним шлюбом. Наприкінці дня «свашки» лаштували постіль, після чого «дружко» вів молодих «на покой».

Наприкінці весілля побутував звичай «забивати чіп», або «прикорень», якщо видавали заміж останню дочку в сім'ї або одружували останнього сина. Для цього ритуалу заздалегідь витесували довгий кілок, який чоловіки мали повністю забити в землю у дворі молодого чи молодої.

В останній день весілля «на воротах» викопували глибоку яму для «чопа», наливали в неї воду, потім кожен по «чопу» наносив удар, випиваючи чарку горілки. Забитий повністю «чіп» свідчив, що в цьому дворі весілля більше не «гратимуть».

Кінець весілля фіксувався обрядом, який мав назву «гоніння зозулі». Обряд «виганяли зозулю», «Сходяться ті люди, що на свадьбі були. Одна з жінок вбирається, кожух навиворот вивертає, рушником і платком підперезується. У миску наливають води, становлять на стіл. Люди заходять, обдарять молодих, вип'ють усе. Тоді “зозуля” як начне у воді отак хлюпостатся, руками б'є, а вода ж розприскується. А ті ж, гості, геть із-за столу вилазять, вилазять. Всіх “зозуля вигнала” – кінець свадьбі!».

Так проходило типове весілля на Луганщині [34, с. 7-19].

4.6 Мистецтво

Зразки старовинного мистецтва Слобожанщини збереглися головним чином в пам'ятках монументальної культової архітектури і живопису та в предметах побутового характеру. У 1900 році за дорученням Харківського

попереднього комітету з влаштування XII археологічного з'їзду була проведена експедиція з вивчення етнографічних особливостей Старобільського повіту Харківської губернії. За результатами експедиції Є.П. Радакова виступила з доповіддю на сьомому засіданні комітету. Дослідниця у своєму звіті визначила, що повіт за складом населення поділяється на великоросів і малоросів.

На річці Айдар вона зупинилася на великоруському селищі Новий Айдар, як на найбільш характерному для російського населення повіту взагалі: "Жителі виключно землероби . Якщо виключити одного ювеліра , одного іконописця та деяких мешканців , займаючись плетінням з лози та соломи»

Стосовно костюма, дослідниця підкреслювала, що чоловічий одяг не зберігся, жіночий мав свої особливості. Головне вбрання складалося з пов'язки строкатою шерстяною хусткою. У вухах сережки великих розмірів, з підвіскою із срібних монет. Улюблена шийна прикраса – низка бурштину дуже великого розміру. Поверх спідниці й білої сорочки з широкими рукавами, але малим викотом на шиї, надягався строкатий шерстяний фартух, переважно шовкова безрукавка - гладка, широка, без виточок. Дівочий костюм вирізнявся великих розмірів головним вбранням з павиного та качиноного пір'я.

Костюм, який зберігся у глухих селах, складався із суконного сарафана з поясом; на голову надягалася невелика червона шапочка, шита золотом - "бархатник"; позаду волосся закривав "напотиличник", шитий золотом і сріблом, з кольоровими підвісками, що спускалися на шию. Поверх бархатника пов'язувалася невелика, яскравого кольору шовкова хустка. Аналіз зібраних в експедиції матеріалів став підставою для важливого висновку, зробленого Є.П.Радаковою, що за винятком мови та костюма, великороси Старобільського повіту засвоїли побут малоросів.

Характеризуючи один із найстаріших центрів гончарного виробництва

краю с.Євсуг, дослідниця писала, що цим промислом займалася значна частина селян як допоміжним. Посуд виготовлявся простий та полив'яний; глина для нього привозилася верст за вісім. Засоби виготовлення примітивні: гончарний круг та руки. Посуд випалювався у горнах дуже простої конструкції.

За тих часів значного розквіту набув і другий відомий на Луганщині центр гончарства - с. Макарів Яр (теперс. Пархоменко). Розвиток гончарного промислу стимулювався наявністю традицій, які сягають у сиву давнину, що пояснюється доброю якістю місцевих глин, а також дедалі зростаючими потребами ринку промислового району.

Мальовнича природа, степові простори, невибаглива і скромна рослинність диктували їй своєрідний підхід до форми та декору виробів. Використовуючи форми довколишнього світу та місцеві традиційні орнаменти, гончарі століттями виробляли свій самобутній декоративний стиль, що вирізнявся лапідарністю і високим смаком.

Стаття викладача Луганського художнього училища, пізніше професора Київського державного художнього інституту (тепер Національна Академія образотворчого мистецтва і архітектури) О.Р.Тищенко "Гончарне мистецтво Луганщини" була першою спробою наукового висвітлення історії та розвитку цього виду народного мистецтва на Луганщині.

Різноманітні вироби гончарства створювалися на гончарному крузі. Іграшки та різну побутову скульптуру виробляли за допомогою вільного ліплення «від руки». Своєрідність луганських форм, порівняно, наприклад, з опішнянськими, полягає в більшій строгості та чіткості контурів, у більш різко виявлених переходах від одного об'єму до другого, у витонченіших формах і пропорціях, форми, які склалися протягом довголітнього виробничого досвіду, стали традиційними і майже не змінилися до нашого часу. Основну масу гончарних виробів становили горщики, макітри, ринки, миски, глечики та

горщечки для квітів. Луганські горщики ближчі до васильківських (Київщина) виробів, макітра більше нагадує за формою ринку, але в неї випукліші боки. Миски мало різноманітні за формою, найчастіше це глибокі форму, нижня їх частина займає половину висоти глечика. Другу половину займає майже пряма шийка, яка плавно йде до вінця. Виробництво традиційних для України куманців на Луганщині не знайшло поширення. Головними засобами декорування був ліпний та гравірований орнамент і кольорові поливи, у яких майстри досягли високої досконалості, вміло поєднували ці засоби декорування.

Зразків старого народного мистецтва - гутництва, різьбярства майже не збереглося. Золотарство у різних селах на Старобільщині мало свої відмінні риси прикрас. Вишиванка вивчена особливо мало. Писанка зовсім зникла. Зберіглися рідкісні зразки так званого «мальованого дерева». Серед матеріалів історико-філологічного товариства Київського університету, що зберігаються у фондах ЦДІАУ, знайдено цілу низку повідомлень священнослужителів та вчителів із різних сіл Старобільського повіту з приводу розповсюдження писанок. Вчитель Гаврило Цирюльников із сл. Морозівка Старобільського повіту у звіті до Харківської попередньої комісії із влаштування XII археологічного з'їзду описує житло, одяг, побут селян своєї слободи. Згадує про те, що раніше жінки на голову пов'язували червону атласну тканину, а зараз хустку. По буднях деякі жінки замість нижньої спідниці носять «дергу», яку тчуть самі з пряжі чорної вовни. Дерга складається зі шматка вовняної тканини довжиною 2 аршини, шириною 1 аршини. Обгортаються дергою починаючи від пояса і перепоясують її поясом. Очіпок на голові у жінок тепер зустрічається рідко. Раніше це була перша прикраса. Роблять його з червоної парчі, яка вишита квітами. Старовинних прикрас, притаманних цій місцевості, планів, рисунків та фотографій будь-яких старовинних речей не збереглося.

Писанками ніхто не займається, крашанки ж поширені лише найкращі зразки церковних старожитностей з території Луганської області на виставці XII

археологічного з'їзду було представлено саме з регіону колишньої Слобожанщини, зокрема, Старобільського повіту.

У I розділі подано опис ікон із церкви Сватова Лучка, сл. Борова, сл. Олексіївка (тепер Луганська обл.), які експонувалися на виставці. Ікона Ахтирської Божої Матері (із с. Сватова Лучка) - копія з образу, що зберігався в Ахтирському соборі. Цей образ був дуже поширений у Харківській губернії. За винятком обличчя і рук, ікона вкрита ризою із стекляруса. Із церкви Різдва Христового с. Борового на виставці експонувалися чотири ікони. Три з них – «Змій на Хресті», «Явлення жони Христу», «Невір'я Фоми», як зазначається у каталозі - тотожньої роботи, живописного характеру, у світлих барвах, на дошках XVIII ст. Композиція «Змій на Хресті» запозичена, ймовірно, з гравюр. Вона навіть на той час (1902р.) Була унікальною за іконографією. На тлі гірського краєвиду постає Хрест із змієм, ліворуч - Мойсей у червоному хітоні з піднесеним жезлом, ліворуч і праворуч - намети. Біля одного з наметів - Аарон, біля Хреста на землі - група страждених. Найціннішою для іконографічних досліджень іконопису Луганщини є ікона «Деїсус» із церкви сл. Борової.

Є.К.Редін зауважував, що ікона старого іконописного, але з західним впливом, письма. Вона є зразком місцевої школи. Написано ікону на дошці олійними фарбами. Христос сидить на троні у червоному хітоні та голубому гіматії, тримає на колінах Євангеліє. На Богородиці - голубий хітон і малиновий мафорій. Іоанн Предтеча - у жовтому хітоні та золотому гаматії. Позаду трону – Архангели Михаїл і Гавриїл. Тло ікони - брунатне, німби - жовті. Є.К.Редін припускав, що ікона походить із старовинного іконостаса.

З подарованих священником Захар'євим із сл.Олексіївка Старобільського повіту до Харківського музею старожитностей двох ікон, писаних олією на полотні, - «Св. Великомучениці Варвари» і «Св. Митрофанія Воронежського», твердженням Є.К.Редіна, заслуговувала на увагу ікона «Св. Великомучениця Варвара» XVIII ст. Є.К.Редін констатував, що композиція твору вивірена,

кольори вдало згармоновані. Св. Варвара зображена на зеленому тлі, в руках вона тримає чашу та меч. Образ цієї святої і нині дуже поширений у церквах Луганщини.

Набагато повнішим був відділ церковного декоративного мистецтва зібраного на території сучасної Луганщини. Це перш за все вироби з металу (лампадки, потири, блюда, зірки та диски до потирів) - усього 16 експонатів. Високого художнього рівня були срібні речі: потир, диск і звідци до нього дарохранильниця, риза зі срібної та золотої парчі, передані з церкви Св. Миколая с. Муратове Старобільського повіту. Дарохранильниця (1786) складалася продовгуватої скриньки, на яку поставлена друга, менша розміром. Зверху - невеличкий купол з Хрестом. На чільній стороні нижньої скриньки вигравірувано сцену покладення Христа в домовину, над нею - Розп'яття Христа зпристоячими Богородицею та Іоанном. У Каталозі подано опис ще однієї дарохранильниці - мідної, з посрібленою верхньою дошкою, у формі царських врат з рельєфним зображенням на них сцени Благовіщення (Миколаївська церква с. Райгородка Старобільського повіту).

Зразки старовинного народного мистецтва краю зберігаються у музеях України. Значніші з них потребують вивчення та введення у науковий обіг. Щодо зразків пам'яток так званого "слобожанського мистецтва" на Луганській землі, то їх залишилося зовсім незначна кількість і всі вони розійшлися по музейних зібраннях Луганщини, Харкова, Дніпропетровська, Донецька, Києва.

Найбагатша колекція пам'яток народного декоративно-ужиткового мистецтва Луганщини XIX - початку XX ст. зібрана науковцями Державного музею народної архітектури та побуту України. Вона нараховує понад тисячу експонатів.

Прояв автентичних українських цінностей у повсякденному житті є не лише важливим явищем, але й ключовим елементом у формуванні національної

ідентичності та культурного спадку. Здобуття уявлення про те, як ці цінності виявляються в щоденній практиці, дозволяє краще зрозуміти сутність національного характеру та спільного досвіду українського народу

ВИСНОВКИ

Дослідження ролі автентичних українських цінностей у повсякденному житті населення Луганщини вказує на важливість збереження та розуміння культурного спадку регіону. У другій половині XIX – першій половині XX століття, період історії, визначений значущими історичними подіями, соціокультурними змінами та розвитком національної самосвідомості, українські цінності виступали ключовим елементом формування ідентичності населення Луганщини.

Вивчення мови, традицій, звичаїв, релігійних поглядів та інших аспектів культури цього періоду дозволяє не лише відновити минуле, а й розкрити механізми, за якими автентичні цінності впливали на життя громадян. Зокрема, вони визначали форму соціальної взаємодії, змінювались під впливом історичних та соціальних змін, та визначали особистісний розвиток.

Однією з трагічних сторін в історії Луганщини є період голодомору 1932-1933 років та політики колективізації, які стали причиною не тільки людської трагедії, але й серйозного порушення традицій сільського життя та селянської культури. Вилучення земель, позбавлення селянської приватної власності та навіть культурного способу життя змінили обличчя регіону, призводячи до невідновних втрат у культурному доробку.

Додатково, політика репресій та терору сталінського режиму залишили невиліковні порушення в соціокультурній тканині Луганщини. Масові арешти, репресії, депортації — усе це створило атмосферу страху та руйнування традиційного способу життя, спричинивши значні втрати в сфері культури та ідентичності.

Сьогодні відновлення та збереження культурної спадщини Луганщини виявляється завданням важливим і актуальним. Визнання цих трагедій і робота над збереженням та відновленням культурних цінностей є ключовими аспектами забезпечення розвитку регіону та відновлення його ідентичності.

Сучасний конфлікт на сході України підкреслює актуальність розуміння минулого регіону для забезпечення національної єдності та визначення шляхів подолання розділених ідентичностей. Апробація результатів дослідження через участь у наукових конференціях, публікації в наукових журналах та взаємодія з експертами дозволяє підтвердити достовірність отриманих висновків та внести важливий внесок у розуміння історії та культурного розвитку Луганщини. Вивчення та збереження автентичних українських цінностей є запорукою розкриття культурного багатства регіону та його подальшого розвитку в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. John D. Klier, Shlomo Lambroza. eds. Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History (Cambridge University Press, 1992), p. 140, 334 (Alexander Orbach and Hans Rogger).
2. Linda Gordon. Cossack Rebellions: Social Turmoil in the Sixteenth-Century Ukraine (State University of New York Press, 1983); Serhii M. Plokhy. Cossack Mythology in the Russian-Ukrainian Border Dispute . S. Frederick Starr, ed. The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia (Armonk, N.Y., 1994).
3. Атлас української мови : в 3 т. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні [та ін.] ; [редкол.: І. Г. Матвіяс (голова) та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1984 - 2001. 267 с.
4. Ауэрбах А. А. Воспоминания о начале развития каменноугольной промышленности в России Русская старина. 1909. № 12. 555 с.
5. Бахмутський журнал «Забой» літопис соціалістичної українізації Донбасу :URL <https://commons.com.ua/en/bahmutskij-zhurnal-zaboj/> (дата звернення 01.12.2023)
6. Бистров М.В.. Харків: вид-во Харківського ун-ту, 1974. 142 с.
7. Бледнов С.Ф. Голодомор в Донбасі (1932-1933рр.). 303 с.
8. Будаї Йосиф ЧСВВ I вийшов сіяч «Старець Пилип». 119 с.
9. Бунин А. В огне Открытие страны огня: Произведения русских писателей о Донбассе. Донецк: Донбасс, 1984. 366 с.
10. Великий голод в Україні 1932-1933 років Том 1. 784 с.
11. Верховинець В. Теорія українського народного танцю / В. Верховинець. 5-те вид., доп. К. : Музична Україна, 1990. 150 с.
12. Віхрова Т.В. Проблеми дослідження народного костюму Луганщини. З досвіду роботи музеїв Донецької, Харківської, Луганської областей: матеріали обласного науково-практичного семінару музейних працівників Донецької області. Донецьк, 2003. 87 с.

13. Восьмая конференция РКП(б), декабрь 1919 г. Протоколы. Москва, 1961. 81 с.
14. Гіроакі Куромія Свобода і терор у Донбасі Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки. 490 с.
15. Державний архів Донецької області . Ф. ПЗ26. Оп. 1. Спр. 831. Арк. 32.
16. Експедиція з виявлення фольклорної спадщини Луганщини :URL <https://locnt.com.ua/home/novini/721-eknshch.htm> (дата звернення 01.11.2023)
17. Елемент нематеріальної культурної спадщини Білокуракинського району «Павлівський капуста з рибою» :URL <https://brand.lg.ua/articles/70-element-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshchyny-bilokurakynskoho-rayonu-pavlivskyyu-kapusnyak-z-rybo.html> (дата звернення 11.11.2023)
18. Земцов Н. Краткий обзор экономического положения населения Мариупольского уезда: Сборник статей. - Екатеринослав, 1905. 340 с.
19. Іваницький А. Український музичний фольклор. Вінниця Нова книга, 2004. 315 с.
20. Історія міст і сіл Української РСРС. Донецька область. 991 с.
21. Історія міст і сіл Української РСРС. Луганська область. 1968. 939 с.
22. Історія повсякденності в її етнічному вимірі: Спогади грека-комуніста. 332 с.
23. Климов А. О. З історії вищої педагогічної освіти на луганщині: 30-ті роки хх ст. 240 с.
24. Климов А. О. Луганськ: ВАТ «ЛОД», 1998. 127 с.
25. Код нації: вишиванка у різних регіонах України URL: <https://rubryka.com/article/kod-natsiyi-vyshyvanka-u-riznyh-regionah-ukrayiny/> (дата звернення 04.11.23)
26. Колосок О. Сильові особливості танців Східної України : метод. рекомендації О. Колосок. К. : Б. в., 2001. 102 с.
27. Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону І. Кононов Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2003. № 2. 86 с.

28. КІРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 5. К.: Політвидав України, 1980. 266 с.
29. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII-XIX столітті. Історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. 812 с.
30. Література Донеччини URL: <https://locnt.com.ua/home/novini/721-eknshch.html> (дата звернення 03.11.2023)
31. Луганський обласний краєзнавчий музей. (КП «Книга поступлений», ТК «Ткани, кожа»). КП 34134, ТК 1027. 32 с.
32. Марочко В.І. Голодомор 1932- 1933 років на Донбасі. 96 с.
33. Матеріал: Методичні матеріали для проведення дослідницьких занять з «Культурології» на тему: «Весільний обряд випікання різки сім'ї Костенко-Кушнарєвих» URL: <https://vseosvita.ua/library/metodicni-materiali-dla-provedenna-doslidnickih-zanat-z-kulturologii-na-temu-vesilnij-obrad-vipikanna-rizki-simi-kostenko-kusnarovich-407298.html> (дата звернення 15.11.2023)
34. Маховська С. Весільні традиції українсько-російського порубіжжя (за матеріалами польових досліджень сіл луганської області). 82 с.
35. Мельник В. особливості народної хореографії донських козаків луганської області . 368 с.
36. На Донбасі живе легенда про «Шубіна» URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30649853.html> (дата звернення 05.11.2023)
37. Народні пісні та казки Східної Слобожанщини :URL <http://kobza.com.ua/doslidzhennja/4007-narodni-pisni-ta-kazky-shidnoji-slobozhanshchynu.html> (дата звернення 01.12.2023)
38. Народное хозяйство Луганской области. Статистический сборник, С. 233
39. Ніколаєць Ю.О. поселенська структура населення донбасу (етнополітичний аспект динаміки) 379 с.

- 40.Новопсковський куліш URL: <https://uccs.org.ua/novyny/novopskovskyj-kulish/>
(дата звернення 12.11.2023)
- 41.Окупанти руйнують промислові міста України. Подивіться, як крізь роки виглядав Лисичанськ, який сьогодні захопили росіяни
URL:<https://zaborona.com/okupanty-rujnuuyut-promyslovi-mista-ukrayiny-lysuchansk/>(дата звернення 01.11.2023)
- 42.Павленко І. Донецька область: особливості регіональної свідомості. 340 с.
- 43.Паніотов І.І. Харків: вид-во Харківського ун-ту, 1973. 186 с.
- 44.Пастух Б. Борис Грінченко - безкомпромісний лицар національної ідеї. 348 с.
- 45.Пашина Н. П. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі.
Політичний менеджмент. 2005. № 1. 298 с.
- 46.Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.
Екатеринославская гу-берния. СПб., 1904. 233 с.
- 47.Перелік елементів нематеріальної культурної спадщини луганщини
URL:<https://locnt.com.ua/majstri-ta-kolektivi/folklor/340-pernks.html> (дата
звернення 04.11.23)
- 48.Праця в УРСР. К.: Народне господарство та облік, 1937. 272 с.
- 49.Радченко Н. Колекція народного костюма луганського обласного
краєзнавчого музею як джерело вивчення культури регіону. 237 с.
- 50.Ремесло сватівських бджолярів офіційно визнали елементом нематеріальної
культурної спадщини України URL: <https://sd.ua/news/19629> (дата звернення
11.11.2023)
- 51.Рильський М.Т. Українська народна поетична творчість. 294 с.
- 52.Сарбей В. Г. Становлення і консолідація нації та піднесення національного
руху на Україні в другій половині XIX ст.. В. Г. Сарбей. Укр. іст. журн. 1991.
№ 5. 97 с.
- 53.Семистяга В. Вказ. праця. Спр. 724. Арк. 45–46.

54. Спогади Володимира Сосюри, який зростав у Донбасі: Третя рота Київ, 1988.
№ 1. 473 с.
55. Століття депортацій. Як Росія знищувала і знищує народи
:URL:<https://ukrainer.net/deportatsii-iz-boku-rosii/> (дата звернення 03.11.2023)
56. Сурожский П. Край угля и железа. Очерки. Современник. 1913. № 4. С. 300.
57. Угольная промышленность СССР за 50 лет: Стат. справочник. М.: Недра, 1968. С. 34
58. Харечко Т. Социал-демократический союз горно-заводских рабочих. Из истории революционного движения в Донбассе 1900–1908 гг. / Летопись революции. 1925. № 3. 380 с.
59. Чому це меч у бік Росії?! Луганська легенда про похід князя Ігоря на половців
URL:<https://www.radiosvoboda.org/a/30649853.html> (дата звернення 02.11.2023)
60. Шубін URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення 08.11.23)
61. Що таке українська мова? URL: <https://ukrainer.net/mova/> (дата звернення 03.11.2023)